

Poëzie

<https://hdl.handle.net/1874/235973>

1ste druk

Recht II. 4.

ZWOLSCHE HERDRUKKEN

N° 8

POËZIE

VAN

MR. ISAAC DA COSTA

UITGEEVEN DOOR

J. H. VAN DEN BOSCH

ZWOLLE
W. E. J. TJEENK WILINK

mm 13124

V.V. N^o
Kast 13, Pl. 11 SER 2

GESCHENK

VAN

Dr. P. J. Buitendijk

Rotterdam.

8

POËZIE

VAN

Mr. ISAAC DA COSTA.

ZWOLSCHE HERDRUKKEN,

ONDER REDACTIE VAN

Dr. F. BUITENRUST HETTEMA, N. A. CRAMER,
J. H. VAN DEN BOSCH.

VIII

POËZIE VAN Mr. ISAAC DA COSTA.

ZWOLLE,
W. E. J. TJEENK WILLINK.

8

POËZIE

VAN

MR. ISAAC DA COSTA.

UITGEGEVEN DOOR

J. H. VAN DEN BOSCH.

ZWOLLE,
W. E. J. TJEENK WILLINK.

[1898]

I N H O U D.

	Blz.
Aan mijne Egade.	2
Inleiding tot de Hymne Voorzienigheid.	6
De Stem.	9
Aan de Poëzy.	12
Aan Bilderdijk.	15
Jericho	18
God met Ons: Voorzang	22
De Stem des Heeren, 1848	26
Heimwee.	31
Bij het Afleggen van uiterlijken Rouw over Hanna.	32
Hagar.	33

VOORBERICHT. *)

Met het couplet dat, karakteriseerend, het bundeltje opent, zijn de drie eerste daarop volgende gedichten naar den door Da Costa zelf bezorgden tweeden druk (1847) van *Poëzy* 1821 en 1822 genomen. De varianten geven wat de eerste druk anders heeft dan de tweede. Drukfouten in den tweeden druk heb ik verbeterd, als de eerste druk ze niet heeft, en natuurlijk, — als er dan inderdaad niets tegen is om aan te nemen, dat de auteur het *niet* zoo gewild heeft en het werkelijk drukfout *is*. Te noteeren heb ik hier nu, dat ik in *Inleiding tot de Hymne Voorzienigheid* vers 25 *gy* (tweeden druk dus), als drukfout, in *gy* (zoo ook in den eersten druk) veranderd heb; en 46 *hewelwaart* (tweeden druk) in *hemelwaart*; en zoo heb ik ook gehandeld met *De Stem* 46, waar in den tweeden druk *enk'le* maar in den eersten *enk'le* staat, blijkbaar alweer drukfout. Nog wijkt de eerste druk in kleinigheden af in: *De Stem* 6 (*Englenving'ren*) en 9 (*Dichteridealen!*). Het gedicht *Aan de Poëzy* is uit *Zangen uit verscheidenen Leeftijd* (1847) en het staat daar met het jaartal 1824. Achter vers 69 bevindt zich een punt, die ik door een komma heb meenen te moeten vervangen. Van dit gedicht is mij geen andere authentieke tekst bekend en evenmin van *Jericho*; van de *Dichterlijke Krijgsmuziek* (1826) waartoe *Jericho* behoort, bestaat een tweede druk van 1845, die ik niet ken: dat die tekst verschillen zou is echter niet waarschijnlijk. Geen tweede authentieke tekst bestaat er van *Aan Bilderdijk*, dat de op-

*) Mijn denkbeelden over tekst-uitgeven heb ik meegedeeld in *Taal en Letteren* III 31—46, 158—169.

dracht is van het geschrift *Het karakter van Prins Maurits, Eerste stukken* 1824, waaraan mijn tekst is ontleend. Er moet hij opgemerkt, dat het motto in de Editie van Hasebroek voorkomende, niet bij het gedicht maar bij het boek behoort. *God met Ons* heeft weer varianten. Ik geef het, zooals 't in 1848 in tweeden druk met het gedicht *Zit aan mijne Rechterhand* onder den titel *Lijden en Heerlijkheid* vereenigd werd en daarbij de afwijkende lezingen van 1826. In vers 68 veranderde ik *uitzondt* in *uitzondt*; in den eersten druk staat *uitzondt* en 't komt dus blijkbaar voor rekening van den zetter of drukker. In 69 heeft 1826: *geloren*. Uit den bundel *Politieke Poëzy* 1854 nam ik *De Stem des Heeren*. Dit is het eerst geplaatst geweest in *De Tijd* (het tijdschrift van Boudewijn) van 1818 I, 234—236, en daaruit zijn de varianten; de komma daar achter *duizendtallen* (27) heb ik in mijn tekst genomen; nog vindt men er achter *nederzet* (24) een punt; achter *schouw het aan* (32) een komma; een uitroepteken achter *verlossingspsalmen* (47) en geen komma achter *taalekkoorden* (51); en in 66 en 91 *weet* en *zijner* zonder hoofdletter. Of in *De Tijd zelfredmaking* in 77 soms met hoofdletter staat, geloof ik niet, maar ik weet het niet absoluut zeker; ik kan 't nu niet nazien. In vers 10 en 11 heb ik *En* laten accentueeren; het stond gespatieerd, maar dit komt niet genoeg uit. *Heimwee* en *Bij het Afsieggen van uiterlijken Rouw over Hanna* zijn uit *Hesperiden* 1855; een andere gedrukte tekst is daar niet van. Nu is *Hagar* aan de beurt. Van *Hagar* is meer dan één tekst. De eerste is in de oorspronkelijke uitgave van het *Dichterlijk Album Bijbelsche Vrouwen* van 1848 (kompleet in 1852). De laatste in *Hesperiden* (1855), en dezen heb ik afgedrukt. Mijn varianten zijn die van den eersten tekst. Tusschen beide teksten in echter staat de tweede druk van *Bijbelsche Vrouwen*, dien ik niet onder de oogen gehad heb, maar waarvan Honigh (in *Nederlandsche Dicht- en Prozawerken* [Bloemlezing ten gebruike bij Jonckbloets Letterkunde] door Dr. G. Penon, voortgezet door C. Honigh), VI, 175—190 de varianten meedeelt. Ik ben die voorbeeldig-naauwkeurige Editie nagegaan en er blijkt uit dat de tekst der *Hesperiden* reeds in dien tweeden druk aldus door den dichter vastgesteld was; alleen staat daar in 163 *waarheid* nog zonder hoofd-

letter. *) Onder de varianten heb ik niet vermeld de navolgende afwijkingen (in den tekst van 1848): 11, 69, 116, 124, 245: *By*; 27 *waterfles*; 42 *DE Zoon*; 65, 148, 279, 280, 329 (tweemaal), 331 (tweemaal), 333, 334: *Gij* en *gij*; 67 *woestenij*; 85 *ten zy*; 117 *Zij*; 171 *Profeet*; 206 *Het zy*; 222 *gy . . . gij*; 246 *bij*; 284, 290, 292, 332 (tweemaal) *Hij* en *hij*. De heer Honigh heeft ook het *Handschrift* van Hagar gezien en deelt de varianten mede.

Dit omtrent den tekst.

Dat de Aanteekeningen zooveel ruimte (immers 35 bladzijden kleinen druk) beslaan, zit hem eensdeels hierin dat er in *De Costa* zooveel zakelijks te verklaren is, anderdeels daarin dat wij ons niet tot het zakelijke hebben bepaald. De Redactie der *Zwolsche Herdrukken* is bescheidenlijk van oordeel, dat het er met onze dichterstudie slecht uitziet en er op dit terrein nog wel wat te doen valt. Zij wil mee de hand aan den ploeg slaan. In de stille hoop doet zij dit, dat het eenige waardeering en ook (maar dan alleen van bevoegde zijde) navolging vinden mag. De twintig bladzijden Aanteekeningen op *Hagar* zullen vooral onze onderwijzers welkom zijn.

Asterisken plaatsten wij weinig. In *Hagar* niets anders dan telkens op 't eind van zulk een hoofd-stuk. En zoo zijn ook in de andere gedichten vaak een aantal regels, soms stukken van tien of meer, met een enkelen asterisk bij elkaar genomen, niet zelden stroofsgewijze. B.v. in *Jericho* vindt men een asterisk achter regel 120; dit verwijst nu naar 111—120 in de Aanteekeningen. Ik vergat den asterisk bij *Jericho* 110; men plaatse hem; hij heeft betrekking op 101—110. Er moet er ook een staan bij *God met Ons* 56; dit geldt dan voor 37—56. Ongetwijfeld is dit wel wat lastig en 't is eigenlijk beter, dan maar wat meer van die toch niet on-sierlijke teekentjes aan te brengen. Nu men 't weet, houde de lezer er rekening mee dat er in de Aanteekeningen veel meer verklaard is dan de asterisken verraden. Ik merk hier

*) Een „derde druk” van *Bijbelsche Vrouwen* bij Gebroeders Koster te Amsterdam, 1879, bevat den oorspronkelijken eersten druk weer.

tevens op, *dat achter de Inleiding een Toevoegsel tot de Aanteekeningen gevonden wordt.*

De afkortingen in dit boekje zullen denkelijk weinig hinderlijk zijn; *v.* is *van*; *d.* = *door, dit, den* of *de*; *i.* = *in*; *n.* = *uit*; *t.* = *tot*; *m.* = *met*; een enkelen keer is een bezittelijk voornaamwoord afgekort. — Bij de varianten moet men er op bedacht zijn, dat als er twee — — naast elkaar staan, het eene dan tot den voorafgeganen variant behoort; het andere scheidt de varianten.

Verkeerdelijk staat het jaartal 1824 onder *Aan de Poëzy* tusschen haakjes, want Da Costa plaatste het daar zelf; waar de dichter zoo niet deed, plaatsten wij tusschen haakjes het jaartal van den bundel of het boek waar 't gedicht oorspronkelijk in verscheen; dat onder Hagar moet 1848 zijn. Nog zouden we wel hebben gedaan met onder den titel *God met Ons* te zetten: (Voorzang).

Er is hier geen woordenlijst bij. Zij komt (in den trant van het Glossarium op Staring, dat naar wij tot ons onbeschrijfelijk genoeg vernemen, de studcerende Nederlandsche taal- en letterkundigen goede diensten bewijst) bij het tweede deeltje Da Costa dat op dit eerste volgen zal.

De Inleiding is niet geworden wat we ons hadden voorgesteld. Hieraan is schuld dat men physiek niet steeds ten allen tijde kan, wat men wel wil. Maar de collega's zullen hoop ik wel zien, dat het ons niet aan vlijt en goeden wil ontbroken heeft, en zoo durf ik dit werkje dan bij alle vrienden van de Vaderlandsche Letteren en vooral bij de vrienden van Da Costa met een gerust hart aanbevelen. Ik beveel het ook aan in de *bescherming* van alle fatsoenlijke lieden. *)

Hun die ons in dezen kleinen arbeid steunden onzen hartelijken dank.

Maart 1894.

DE BEWERKER.

*) Zie *De Schoolwereld* 18 Jan. 1894, waar een man dien ik gecritiseerd had, revanche neemt; in een tweeden Staring-bundel, die verschijnt, deel ik dat stukje mede.

DE GAAF DER POËZY. *

Gevoel, Verbeelding, Heldenmoed,
Tot ééne ondeelbre kracht verbonden,
Te zaam gesmolten tot één gloed,
En door den boezem uitgezonden
Op vleugelen van melody,
Om al wat ademt te betooveren,
Om al wat hart heeft te veroveren —
Zie daar de gaaf der Poëzy!

7. I veroveren! —

*De lectuur der Inleiding moet aan het lezen der Gedichten
voorafgaan.*

AAN MIJNE EGADE. *

8. Zeg het my, herhaal het my,
Dat ik u gelukkig make,
Dat de zucht, waar van ik blake,
Als ik u mijn leven wij',
Niet vergeefschen ten hemel steigert,
Noch dat God Zijn zegen weigert,
Als ik 'toog naar boven sla
Voor uw welzijn, dierbre Gâ! *

16. 'k Ben u schuldig, wat een man
Met geen schatten, met geen kroonen,
Met zijn bloed zelf niet beloonen,
Of genoeg erkennen kan:
Liefde, mildlijk toegedragen,
Waar des Hemels welbehagen
Zich in spiegelt op eene aard,
Buiten haar zoo luttel waard! *

24. 'k Weet, uw zacht, uw rein gemoed
Wenscht geen schatten, wenscht geen kroonen
Om uw teêrheid te beloonen,
Noch het offer van mijn bloed! *
'k Weet, uw boezem is te vreden
Met de ontfangen huwlijkseeden,
Met het u geheiligd hart
Van een onberoemden Bard! *

Doch een hart, gelijk het mijn,
Sints den aanvang zijner dagen
Treurig, kwijnend, en verslagen,
Kan dat uwer waardig zijn?
Of wat vreugde kunt gy smaken
My heel de aard te zien verzaken,
Om te drijven op den stroom
Van een' dichterlijken droom? *

32.

Zeg het my, herhaal het my,
Dat gy deel neemt zonder smarte *
In den toestand van mijn harte,
In mijn dorre poëzy!
Dat de lente van uw dagen
Door de sombre najaarsvlagen
Van de klachten, die ik stort,
Niet geheel ontluisterd wordt!

40.

O! gezegend zij de traan,
En de glimlach zij gezegend,
Die mijn oog van u bejagent,
Die me uw antwoord doen verstaan! *
Ja! uw ziel verstaat de mijne,
En de zucht, waarvan ik kwijne,
(Wie haar ooit miskennen moog')
Is geheiligd in uw oog!

48.

Meer nog! * — Dierbre! wy zijn één!
Aan de weêrhelft van mijn leven
Is mijn zucht niet vreemd gebleven!
Ze is ons beiden thands gemeen!
De eigen dag, die onze handen
Sloot in zachte huwlijksbanden,
Stemde ook onze zielen zaam
In des Echtbeschikkers naam!

56.

64. Sints dien onvergeetbren tijd
 Werd uw boezem in de smarten
 Mijns aandoenelijken harten
 (Maar blijmoedig) ingewijd!
 O! gy deelt in mijn verdrukking! *
 Maar gy deelt ook mijn verrukking,
 Als me een licht des hemels treft,
 Of de Dichtgeest my verheft!

72. Op de vlegelen der min
 Stijgen wy vereend ten hoogen;
 Keeren naar deze aard onze oogen
 Met gelijken wederzin;
 Branden van gelijk begeeren
 Naar de ontmoeting onzes Heeren,
 En verachten 't rijk der stof,
 Menschenblaam, en menschenlof! *

80. Voor de Waarheid leven wy!
 Voor de Waarheid wil ik strijden,
 Voor de Waarheid wil ik lijden,
 En, mijn dierbre! gy met my!
 Als de stormen zich vergâren
 Die dees sombre dagen baren,
 Wilt gy aan mijn zijde staan!
 En uw wenschen zijn voldaan! *

88. Heer der Schepping! neen! een wensch
 Leeft in 't hart steeds van een gade!
 't Is de trek, dien uw genade
 Ingeplant heeft in den mensch!
 Dat ook onze huwlijkssponde
 D'ouden zegen weer verkonde
 Dien Uw liefde aan 't achtbaar hoofd
 Onzer stammen heeft beloofd! *

O! indien een dierbaar kroost
 Mocht herbloeien uit mijn aderen,
 Tot de glorie van zijn vaderen,
 't Droevige verval ten troost!
 En in dit herbergzaam Noorden
 Als aan Taag- en Iberboorden
 Costa's oud en eerlijk bloed
 Weder blonk van riddergloed! *

96.

O indien . . . doch zwijg, mijn mond!
 Weten wy, verblinde menschen,
 Wat wy van den hemel wenschen,
 In een onbedachten stond?
 Die ons 't aanzijn heeft gegeven *
 Zal dat aanzijn doen herleven,
 Dierbre weêrhelft! uit uw schoot,
 Op den dag, dien Hy besloot!

104.

Neen! ik slake slechts één wensch, *
 En die wensch wordt niet verstoten!
 Want hy is uit God gesproten,
 Niet uit d' opgeblazen mensch!
 't Is, Almachtige Genade!
 Dat ik leve voor mijn gade,
 Dat ik sterve voor mijn God!
 En — gezegend is mijn lot!

112.

(1822.)

90. I mijne — 91. I Vaderen,

INLEIDING TOT DE HYMNE VOORZIENIGHEID.

- De harmony der schallende trompetten,
Wanneer Homeer zijn forsche krijgsluit slaat,
Wien zal ze 't hart niet in verrukking zetten,
Daar ze Ilium doet siddren op de maat? *
5. Meoonsche zwaan! verheven is uw zingen,
Zieltreffend stout, en hartinnemend zacht,
Gelijk de hand, die Hector kon bedwingen,
Gelijk de traan der weduw, die hem wacht! *
- Maar hoe ge ook praat in 't Rijk der dichtgeluiden,
10. Hoe eeuw aan eeuw ter neêr knielt voor uw lied;
(Wil, achtbre schim! mij niet dit woord misduiden!)
Ook gy voldoet den eisch mijns boezems niet!
Ik ben geen zoon der laauwe Westerstranden!
Mijn Vaderland is daar de Zon ontwaakt!
15. En als de gloed der Libyaansche zanden,
Zoo is de dorst naar Dichtkunst, die my blaakt! *
- Wat is me een krijg, gevoerd door menschenzonen,
En ondersteund door machteloze Goôn? *
- Wat, heel deze aard, en 't geen zy nog kan toonen?
20. 't Misvormde lijk van 't uitgebloeiide Schoon!
Wat zijn my uw verganklijke idealen,
Gy, Grieksche Bard, of wie zijn voetspoor drukt? *

5. I zingen! — 6. I zacht! — 7. I bedwingen; — 11. I niet dit mijn woord. —

- De hemelen, de heemlen moeten dalen,
 Zoo de echte geest der Dichtkunst u verrukt! *
25. Vermoogt gy dit, Helleensche Puikpoëten?
 Vermoogt gy dit, gy, Barden van het Noord? *
 Neen! Gy alleen, Jerusalems Profeten,
 Verkondigers der Godheid en haar woord! *
 Bevoorrecht kroost van uitverkoren Vadersen!
30. Gy, Jesses Zoon, * tot wiens doorluchten stam
 Dat bloed behoort, dat lof bruischt door mijn aderen,
 En nog verkondt van waar het d'oorsprong nam! *
 Gy, Koningskind, verengelde Isaias! *
 Van 't Godsbesluit ontzachelijkste tolk!
35. Die, Wraakheraut, maar Bode des Messias,
 Doodschrik en hoop door één strooit over 't volk;
 En de Engelen het HEILIG, HEILIG, HEILIG,
 Waarmeê hun koor God op zijn' troon begroet,
 In vleuglenschaauw voor 't vuur zijns weêrschijns veilig,
40. In uw gezang voor de aard herhalen doet!
 Gy, Heiligen! Gy zijt de ware Dichters!
 Uw taal is ziel in zielenmelody!
 Verheft ge uw stem, gy, aardsehe hemelstichters? *
 Het Heidendom wijkt sidderend op zij!
45. Mijn hart springt op, en wil zijn boei ontglippen,
 En golven met uw hymnen hemelwaart. *
 De kou der koorts bevangt mijn bleke lippen,
 Rondom mijn hart is 't brandend bloed vergaârd.
 Mijn Vadersen! geeft me adem, krachten, woorden!
50. En storte ik uit het geen mijn borst doet gloên!
 Verhoort gy my? Zoo zullen mijn akkoorden
 Den psalm van 't Oost in 't West weêrgalmen doen! *
 Bezielt gy my? Zoo zal ik de aard bezielen,
 En hupplen doen ter glorie van haar Heer! *
55. In assche zal de Godverloochenaar knielen,
 En Hallels op doen stijgen God ter eer, *

24. I Geest — 33. I Izaïas — 46. I hemelwaart! —
 47. I lippen! — 48. I vergaârd! —

- Wanneer mijn mond d' Almachtige zal zingen,
 Den Opperheer van Eeuwigheid en tijd,
 Den Legervorst, die vlamme Engelenkringen
 60. Tot wachters heeft, en op de wolken rijdt! *
 Slaat u dan uit, mijn dichterlijke vleugelen! *
 Al moet ik ook neêrtuimlen in uw vaart!
 'k Vermag het niet, u langer in te teugelen!
 Ik ben vermoeid van 't kruipen over de aard!
 65. Mijn lier! hef aan, en doe de snaren bruischen!
 Verhef! verbaas! sleep weg! doordring! doorgloei!
 Mijn zielsgevoel! breek open uwe sluizen!
 68. En, Goddelijke Hymne! vloe! *

(1822.)

58. I Tijd, — 60. I Wachters — 65. I bruizen! —
 67. I sluizen!

DE STEM.

Een speeltuig is het hart, een luit!
En 't zijn de tonen, die zy uit,
Als wy gevoelen, willen, handelen!
Ja! wordt de ziel zich-zelf gewaar,
Het is het trillen van een snaar,
6. Waarover Englenvingren wandelen! *

Een toon gegrepen! Levenssmart!
Een tweeden! Heiliging van 't hart!
Een derden! Dichteridealen!
Een vierden! Dreunende oorlogsmoed,
Die weêrgalmt in het bruischend bloed,
12. En overgaat in zegepralen! *

En of de toon, die hier ontspringt,
Verheffend of weemoedig klinkt,
Verkondigen gelaat en oogen!
Geheel het lichaam houdt de maat,
Die 't Goddelijke kunsttuig slaat,
18. Waar door ons leven wordt bewogen! *

Maar, als die wondre cither speelt,
En aan het stofkleed mededeelt
Den indruk door den geest ontfangen,
Wie drukt den trouwsten nagalm uit
Van dat betooverend geluid,
24. Waar aan de Geesten-zelve hangen? *

- Gy zijt het, adem onzer borst!
 Gy, stroom van lucht! die door de dorst
 Des vuur'gen harten ingezogen,
 En, gloeiend weder uitgestort,
 Zijn Echo over de aarde wordt,
 30. Op zilvren wicken uitgevlogen! *

- Gy, Stemgeluid, op wien * de Taal,
 Gelijk een held in wapenpraal,
 Hervooft treedt uit haar donkre woning!
 Gy zijt het, rijk begaafde Stem!
 Gy, koninklijkst geschenk van Hem,
 36. Die Adam schiep ten wereldkoning!

- Geen hand volvoert den wil zoo snel,
 Geen oog vertoont de vlam zoo fel,
 Die in den boezem is verzeen!
 In u vertoont zich heel de ziel,
 Als of ze in eens zich-zelve ontviel!
 42. In u, het wezen van haar wezen! *

- O zachte, teedre, lieve maagd,
 Wier schuldloos hart in stilte klaagt,
 By 't eerst ontluike van de liefde!
 't Is de enk'le stem, die u verraadt,
 Voor wie haar melody verstaat,
 48. Ofschoon gy zwijgt van 't geen u griede!

- Zoon van den bliksemenden krijg!
 Dat slechts uw stem ten hemel stijg'!
 En alle weêrstand is verdwenen!
 Achilles heft den krijgskreet aan —
 De Grieksche vluchtelingen staan,
 54. En 't Trooische leger stuift uit éénen! *

- En gy! verheven Dichtrenrij!
 O! van uw lippen wenschen wy
 De hemelstreeleende gezangen! *
 Geen onbezielde strook papier
 Is waard de klanken van uw lier,
 60. Is waard uw adem op te vangen!
- Men zinge uw Ilias, Homeer!
 Geen gouden stift, geen zwanenveêr
 Vermag haar in het hart te schrijven,
 Gelijk de zwervende Rhapsod
 Haar in de boezems overgoot,
 66. En boven 't eenwgegolf deed drijven! *
- Maar gy, die u geroepen voelt
 Om, waar de Geest des afgronds woelt,
 Voor 't recht der hemelen te strijden!
 Kent gy de kracht, die in deze eeuw
 Verlammen moet het helgeschreeuw
 72. En 't helsch verbond der Ongewijden? *
- Gy zijt gewapend door Gods Macht
 Met een ontzachelijker kracht,
 Dan bajonetten en kanonnen!
 Verbreed de borst! sla 't oog naar Hem!
 En met de levendige stem
 78. Wordt heel een aardrijk overwonnen! *

(1822.)

AAN DE POËZY.

- Volzoete geest der Poëzy!
Keer in mijn doffen boezem weder!
Beziel op nieuw de ziel in my,
En in mijn hand den zwanenveder!
5. Met traagheid klopt mijn smachtend hart,
Wanneer gy 't opgeeft aan de smart
Van een ondichterlijke wereld!
Mijn hoofd hangt moedloos op mijn borst,
Terwijl ik naar den dauwdrop dorst,
10. Die, waar gy treedt, den dorren grond beperelt!
- Keer weder, en begeef my niet,
Maar onderhoud dat hemelsch leven, *
Dat zich ontwikkelt uit het lied
Door uwe omzweving ingegeven!
15. Gelijk een hemel zonder zon,
Een vlakte zonder waterbron,
Zoo is my zonder u deze aarde!
'k Zink in de sluimring van den dood,
En 's hemels licht noch 's aardrijks brood
20. Heeft (keert gy niet) noch kracht voor my, noch waarde!
- Vergeefs vermoeit zich mijn verstand
In wetenschap- en kenniszoeken,
Daar is geen orde, geen verband,
In al den wijsheidsschat der boeken!
25. Al wat het zwoegende vergaart
Is vormloos, als de drijvende aard *

Voor dat Gods Geest haar overzweefde;
 Koud, als de klei, waaruit Gods Macht
 Den eersten mensch heeft voortgebracht,
 30. Voor dat Zijn adem in hem leefde!

O! dat uw kracht weêr in my woon'!
 O poëzy! o troost mijns levens!
 Gy, moeder van het zichtbre schoon
 En waarheidsleeraresse tevens! *
 35. Vergader gy tot één geheel
 Elk nog onzamenhangend deel
 Der bouwstof, die 't verstand vergadert!
 En rijze er op uw harpgeluid
 Een tempel voor den hemel uit,
 40. Van levend zielseement dooraderd!

Keer tot me uw lieflijk aangezicht,
 En 'k zal het leven weêr ontfangen!
 Mijn oog ontsluit zich, en 't ziet licht,
 Mijn oor, en 't hoort de hemelzangen!
 45. Mijn borst verbreedt zich vol van moed, *
 Mijn hart ontvlamt in heldengloed,
 (Wie zal my in mijn geestdrift krenken?)
 Mijn ziel verbreekt haar engen band, *
 En voelt zich aan dat oord verwant,
 50. Waar 't leven loven is, geen denken!

De vorstelijke Dichterlier
 Schijnt zich mijn vingren op te dringen! *
 En 't in mijn boezem vlamdend vier
 Dwingt heel dit stofgewaad tot zingen! *
 55. Ik leer van Waarheid en van God,
 'k Voorzie des werelds nadrend lot, *
 'k Ontzie geen wereld, en zy luistert!
 Uw haters, Goël, o mijn Heer! *
 Uw haters siddren, storten neêr,
 60. En liggen aan Uw voet gekluisterd.

- En ik, te midden van de wolk
 Der uit mijn lier gerezen walmen, *
 'k Ontstijg het geestelooze volk,
 En zoek by de Englen hymnegalmen! *
65. Met die ik liefheb hand aan hand,
 Vinde ik een ander Vaderland,
 Een door geen zonde ontheilgd Eden;
 En 'k snel den Heiland te gemoet,
 Die mij gekocht heeft met Zijn bloed,
70. En dien 'k voor de aarde heb beleden.

(1824.)

AAN BILDERDIJK.

- Neen Bilderdijk! wij sidd'ren niet,
Schoon hel en wereld woede!
Schoon Satan knarstande om ons lied,
Wij zingen 't in Gods hoede!
5. Schoon de aard vervloeke wie haar wekt,
Om God, haar Heer, te loven,
De stem, die ons ten hemel trekt,
Zal 't woest gejoel verdoven!
10. Verbinde zich en aarde en hel,
Om onzen moed te smoooren,
God heeft zijn geestlijk Israël
Tot zegepraal verkoren.*
- Met wapenen van vleesch en bloed *
Moog ons de haat bestrijden!
15. Wij wachten ze af met Christenmoed;
God heiligt door het lijden!
Of zendt ons onze Vorst in 't veld,
Zijn Geest zal ons verzellen,
En ieder onzer is een held,
20. Die Goliaths zal vellen.
Ons schild is Gods Voorzienigheid,
Ons zwaard, het woord der Waarheid,
Dat 't binnenste der harten scheidt,
En glinstrend is van klaarheid!*
25. Zoo dringen wij het heir te rug
Van 't helsche bondgenootschap,
En God maakt onze voeten vlug
Door de Evangelieboodschap!

- De zege, dierbre Christusknecht!
30. De zege kan niet falen!
Ze is ons door God-zelf toegezegd,
Hij zal ze ons doen behalen!
Behalen, schoon hun overmoed
Ons 't lijf ter dood moog prangen,
35. Als onze ziel den welkomstgroet
Der Englen zal ontfangen!
O Bilderdijk! van op den Rots,
Dien de Almacht voor ons bouwde, *
Galm uit den donder onzes Gods,
40. Dien U Zijn Geest vertrouwde. *
Galm uit dien schellen oorlogskreet,
Den kreet der hemelridders, *
Die, dringend door des afgronds spleet,
Beëlzebul doet sidderen! *
45. Op dezen kreet ontstak mijn bloed,
Mijn bloed uit Davids aadren,
En 'k voelde me in gewijden moed,
Tot Jesus heir vergaadren.
Hoort niet mijn hart ver in de lucht,
50. De hemeltrommen rommen?
Is niet der Kerkbruid droeve zucht
Tot 's Bruigoms troon geklommen? *
Daalt niet der legerscharen God,
Om aan ons hoofd te strijden?
55. Beslucht is 't hachlijk oorlogslot!
Stort neder, ongewijden!
Hij, die de sterren roept bij naam,
Bij naam zijn Englenorden,
Hij, Hij herschiep ons door Zijn aâm,
60. Zijn heil zal ons omgorden! *
O! welk een glorie! welk een heil!
Den kruisvaan mag ik dragen! *
'k Heb alles voor mijn Heiland veil,
Ik durf den aanval wagen!
65. Zwak is mijn arm, maar God is trouw,

En Hij zal niet gehengen,
 Dat ik behouden blijven zou,
 Waar ik mijn bloed moest plengen.
 Neen! 'k plant den vaandel op het slot,
 70. Dat de Eeuwgeest dorst bezetten,
 Of moog, ter eere van mijn God,
 't Geweld mijn hoofd verpletten,
 Dan blikk' mij, met dien dierbren vaan
 Geklemd in stervende armen,
 75. De gloriedag van Christus aan,
 En 't uur van Gods erbarmen! *

(1824.)

JERICHO. *

Door het geloove zijn de mueren van Jericho gevallen,
alsse tot seven dagen toe onringt waren geweest.

HEBR. XI : 30.

- Zoo de kracht van 't zwaard zal gelden,
Caleb is een bloem der Helden,
Josua, een machtig Hoofd,
Wien de glorie is beloofd;
5. Over den Jordaan getrokken,
Staat heel Isrel onverschrokken
Tegen 't Cananeesche rot;
Doch, o Jericho! uw wallen,
Zullen voor geen wapens vallen,
10. Maar voor d'adem zelf van God! *

- De Arke Gods voor uit gedragen,
Den bazuinklank aangeslagen,
Zevental uit Arons zaad!
Tot de trotsche stad vergaat. *
15. Zesmaal zullen deze muren
D'aanval van 't geschal verduren,
En de heerlijkheid weêrstaan; *
Bij het zevende ochtendrijzen
Zal hier God Zijn kracht bewijzen,
20. En de hoogheid nederslaan!

Zevendubbele ommegangen,
Ramsbazuinsgeschal, vervangen

Door den kreet van 't juichend heir,
Stormen ijzren wallen neêr!

25. Ziet! de ontzette gronden knakken!
Ziet! de ontwrichte muren zakken!

't Is Jehova, Hij-alléén;
Hij, de in Israël bekende,
Die den slavernijdag wendde,
30. Heeft de vesting plat getreên! *

Nu staat Jericho n open,
Israël! Gij zult haar slopen;
Haar gedachtenis verga!

35. En vermeet' zich, vroeg of spà,
Niemand ooit haar torenspitsen,
Die Jehovaas bliksemflitsen
Tergend lokten door haar trots,
Uit haar puin weêr op te trekken,
Want geen stadsmuur zal hem dekken
40. Tegen 't wraakgerichte Gods! *

Hiëls eerst- en jongstgeboorne
Tuigden de afgedreigde toorne,
En betaalden met hun bloed
Vaders gruwbren overmoed!

45. Al wie Jericho herbouwen,
Door hun voorbeeld onweêrhouden,
Zullen mée ten afgrond gaan!
Waar Gods gramschap uitgestort is,
Waar des Scheppers recht verkort is,
50. Kan geen Schepsels werk bestaan! *

Ook Uw vesten zullen beven,
Ook Uw stichters zullen sneven,
Jericho van 't ongeloof,
Voor de heilvermaning doof!

55. Rukt gij aan, gewijde scharen,
Wien zich God wil openbaren,

- Als uw Krijgshoofd in het veld!
 Wien Hij 't woord wil toebetrouwen,
 Dat geen woede kan weêrhouden
 60. Van 't vereenigd helgeweld! *
- In 't gebed voor uit getreden!
 In 't geloof den strijd gestreden!
 De Evangelische bazuin
 Stormt het duivlenrijk tot puin!
 65. Predikt Jesus den Gekruisden,
 Den om onze schuld verguisden
 Menschgeworden Wereldheer!
 Durft Zijn naam, Zijn kruis belijden,
 Durft u Zijn versmaadheid wijden!
 70. En de Palmstad berste wêêr! *
- Zij 't heelal U ongenadig!
 Dat de vijand zich verzadig'
 Aan uw tranen, aan uw bloed!
 Die verdrukking is ons zoet!
 75. Onverbitterd, onbezweken,
 Zult gij Recht en Waarheid wreken
 Door de kracht van 't Geestlijk zwaard,
 't Levenswoord der hemelboden
 Tot ontwapening der snooden,
 80. Tot verlossing van heel de aard!
- Neen! geen zichtbre stalen zwaarden!
 Neen! geen pijlen! Neen! geen paarden!
 Aardsche wapens baten niet,
 Waar Gods stem den strijd gebiedt! *
 85. 't Volk van God zal overwinnen
 Over wereld, hel, en zinnen;
 En, veréénigd als één man,
 Zonder krijgsmacht paden banen
 Voor zijn wapperende vanen
 90. Door 't verbaasde Canaän! *

Maar gij, Rachab! uitverkoren!

In de duisternis geboren

Van een afgevalen stam!

Loof den God, die tot u kwam!

95. Onder 't dond'ren der bazuinen,

Toen uw vaderstad in puinen,

En haar macht in onmacht viel,

Bracht Hij, zwevende op de wolken,

Slachting aan de ontaarde volken,

100. Maar verlossing aan uw ziel! *

Dien Verlosser zult ge aanbidden,

En uw naam in Israels midden

Zal beroemd zijn bij 't geslacht,

Waar u God in overbracht!

105. Salmons gade zult ge wezen,

Tot een moeder uitgelezen

Van den Spruit, die komen zal,

Die, gezegendste aller loten,

Die uit Jessé opgeschoten

110. 't Aardrijk overschaûwen zal! *

Diamant, uit de aard gedolven,

Parel uit het diepst der golven,

Neem uw plaats in aan de kroon

Der verlost van Gods Zoon!

115. In de nacht van 't wereldsch duister

Flonker met ondoofbren luister

Als een Leidstar in de wolk,

Tot een teeken aan den Heiden,

Dat zich 't Godsrijk uit zal breiden

120. Tot op 't afgelegenst Volk! *

o Mijn God! hoe menige oogen

Zijn in 't Jericho der logen

Afgesloten voor het Licht,

Waar der zonde nacht voor zwicht!

125. Tegen 't Heil, uit U gevloten,
Hoe veel harten nog omsloten
Met een meer dan ijzren muur,
Die Uw liefde vrij zal maken,
Die Uw adem door zal blaken,
130. Op 't welras voldragen uur! *

(1826.)

GOD MET ONS.

- In diepten verzonken van leed en ellende,
 Het hart in bedwelmende droomen verward,
 Door prikkels van onrust, wier bron ik niet kende,
 Gedreven, gefolterd tot eindlooze smart,
5. Heeft de aarde mij lang in mijn dorheid gedragen,
 In morrende wanhoop aan wereld en lot.
 Een knagend verlangen verteerde mijn dagen,
 Een woede van honger naar zielengenot!
 Ik zocht het, ik riep wat dit hart zich verbeeldde, *
10. In alles wat de aarde verlokkendst belooft:
 In brandende driften, in bruischende weelde,
 In Ridderverdienste, die 't maagdenhart rooft,
 In palmen, gewassen voor wereldbedwingeren,
 In zangen, bewonderd door 't luistrend gewelf....
15. Maar 't schaduwbeeld vluchtte voor d' indruk der
vingeren; *
 't Was ijdelheid, ijdlar dan de ijdelheid-zelf! —
 In diepten des onheils * verzonken, verloren,
 Versmachtte mijn ziel naar den levenden God!
 Maar ach! in de blindheid der zonde geboren,
20. Bleef rustlooze woeling mijn pijnigend lot!
 Hoe zoude ook het schepsel zich nog onderwinden,
 Den Schepper te zoeken in 't afgekeerd hert?
 En waar is het licht, dat Hem weder doet vinden,
 Wiens beeld door de zonde in ons uitgewischt werd? *

G. m. O. 6. lot: — 10. belooft; — 14. gewelf — —
 16. zelf! — 21. Schepsel. — 22. trouweloos. —

25. Dat licht kan geen Heidensche wijsheid doen schijnen,
 Geen stelsels, vergankelijk als 't wegsnellend Thands,
 Geen boeteverordning van Wet en Rabbijnen,
 Geen eigengewillige dienst des Verstands . . . *
30. O God des ontfermens! Gij zaagt op mij neder,
 En 'k werd tot een nieuwe bevassing herteeld!
 In d' Eeniggeboren keert God tot ons weder,
 In d' Eeniggeboren, Zijn uitgedrukt Beeld! *
 Die Een'ge . . . Zijn hand heeft mijn oogen bestreken,
 En 't hartenbewindsel des ongeloofs viel. *
35. Ik zag Hem, ik gaf mij! De hel is geweken;
 De hemel ging op uit Uw woord in mijn ziel!
 Ik zag Hem, beloofd aan den balling van Eden, *
 Als 't vlekkeloos Zaad der vernederde Vrouw;
 Die 't dwangjuk der zonde te pletter zou treden,
40. Den kop van den Heldraak verbrijzelen zou!
 Ik zag Hem, voorzegt in den stam der Hebreuwen,
 Uit Abrahams lenden, uit Koninklijk bloed,
 Den Spruit, die volbloed in de rijpheid dereeuwen,
 Den scheidsmuur der Heidnen uit één storten doet!
45. Ik zag Hem, geschaduw'd op Sions altaren,
 In offer en wetboek van Horebs Verbond!
 Ik zag Hem, den Godmensch, die 't Al moest verklaren,
 Door Israëls Zienders aan 't aardrijk verkond!
 Ik zag Hem, den Wortel van Davids geslachte,
50. Zijn Heer en zijn Koning, en tevens zijn Zoon!
 Den God van den hemel, d'op aarde Verachte,
 Geheiligd, verheerlijkt door lijden en hoon,
 Mensch met ons geworden voor menschenbehoefte,
 Voor mijne overtreding tot zonde gemaakt,
55. Geslagen, gesmaad door dolzinnig geboefte,
 Aan 't vloekhout doorboord, van God zelve ver-
 zaakt! . . .

28. Verstands. — — 36. gaat. — 36. Woord — 38. zaad —
 39. treden; — 45. Zions. — 47. 't Al moet — 52. hoon; —
 53. Een mensche geworden. —

- Mijn Redder, mijn Goël, mijn Zondenvernieler,
 Mijn Meester, mijn Heiland, mijn Heer en mijn God!
 Mijn Onheilverwinner, mijn Levensbezieler! *
60. Gezegend, geheiligd, beslist is mijn lot!
 Voor U wil ik strijden, voor U wil ik lijden,
 Voor U wil ik de aarde doorgalmen van lof!
 Aan U wil ik adem en levenskracht wijden,
 Tot de Engel des levens mij slake uit dit stof!
65. Zijt Gij, o mijn Koning! (Gij!) tot mij gekomen?
 Hebt Gij Hem gezocht, die naar U niet en zag?
 Zoo wasch mij, zoo baad mij in loutrende stroomen
 Des Geestes, dien Ge uitzondt ten Vijftigsten dag! *
- Ja! stort in mijn aadren die kracht van gelooven,
 70. Die hoogten ter neêr stort, en marmer verbreekt, *
- Die hemelvuur inroept en afdwingt van boven,
 En ijskoude harten in liefdebrand steekt!
 Ja! geef mij te galmen met loven en danken,
 In vlammenden ijver, in worstlenden moed,
75. In lieflijke psalmen, in dondrende klanken:
 Vall' hemel en aarde voor Jesus te voet!
 (1826.)

58. Heer, en — 60. beslischt. — 64. Levens — 75. klanken
 76. Jezus. —

DE STEM DES HEEREN. *

VIER EN TWINTIG FEBRUARI 1848.

De stem des Heeren is op de wateren, de God
der eere dondert. — In zijnen tempel zegt hem
een iegelijk eere. — De Heer heeft gezeten over
den watervloed, ja! de Heer zit, koning in eeu-
wigheid. Ps. XXIX : 3, 9, 10.

- De Eeuw hernam het geen zy gaf.
Orléans naar alle kanten
Schudt zijn koningsdiamanten
Als onrijpe druiven af! *
By het zwijgen der kanonnen
Voor den schorren vrijheidsschreeuw;
By den weekreet der Bourbonnen,
8. En de snikkingen der Weeuw;

- Bij het baldrend handgeklap
En der gram geworden Volken
En der hoogst gevierde tolken
Van Vernuft en Wetenschap;
Bij het staren van den Christen,
Wien de orakels van zijn God
Van het einddoel vergewisten, —
16. Op de gangen van het lot. *

God is koning! de aarde beeft.
Bergen slonken, dalen rezen,

-
18. T Bergen schokken,

Alle wereldhoogten vreezen, —
 God is 't, die gedonderd heeft!
 Die de breed getakte boomen
 Van den Libanon verplet!
 Die bevel geeft aan de stroomen
 Of de branding nederzet! *

24.

God is koning! de aarde dreunt.
 Ziet! een Machtige is gevallen,
 Hoop en steun der duizendtallen,
 Door tienduizenden gesteund.
 Maar het Godsuur had geslagen,
 En de menschenschepping viel!
 't Zij gy roem of rouw moogt dragen,
 Menschheid! schouw het aan en kniel! *

32.

God is Richter! de aarde wacht.
 De aarde ontroert en staat verwonderd,
 Als de God der eere dondert
 En den dag verkeert in nacht.
 Over de opgedreven waatren
 Wandelt Zijne koningstem!
 Zeeën schuimen, scharen schaatren, —
 En de storm verheerlijkt Hem.

40.

En te midden van d' orkaan
 Geeft Hy vrede aan wie gelooven!
 Hier beneden en daarboven
 In Zijn tempel bidt Hem aan!
 Tusschen al die onweêrsgalmen
 Rollende over berg en rots,
 Ruischt het dáár verlossingspsalmen,
 Dáár, genadewegen Gods! *

48.

Zanger, eenmaal opgevoed
 By gewijde Bijbelwoorden,
 Straks, door kracht van taalakkoorden,
 Tot een heerscher op 't gemoed,
 Tot een heerscher over scharen,
 Die Ge op één gegeven stond
 Op doet bruischen en bedaren
 56. Naar 't bezweeren van uw mond! *

Wat gy waart en wat gy deedt,
 Toen Ge op eens uw idealen
 In het leven af deedt dalen,
 En een troon in duigen smeedt,
 Toen Gy meer dan koningsplichten
 Op uw schouders overnaamt, —
 Zal de God der waarheid richten,
 64. Die des aardworms waan beschaamt.

Dichter! Volksheld! Wie ge ook zijt,
 Roekloos Wet- en eedverbreker,
 Of van God verwekte Wreker,
 Vloek of redder van uw tijd!
 'k Wil geen glorie u betwisten,
 Slingren op uw hoofd geen blaam;
 Maar de toekomst hoort den Christen, —
 72. Gy! maakt ge aanspraak op dien naam?

73a. Dichter! Volksheld! en gy vielt!
 Voor een andren rosbeklemmer,
 Voor een driester monstertemmer
 Zaagt ge straks dat volk geknielt.
 Als de vrijheidswaatren holden
 Over Frankrijks paradijs,

56. T Naar de klanken. — 65. T zijt, — — 67. T Wreker, — — 71. T Christen; — — 72. T Gij! — — 75. T 't Woord, dat. —

Klonk een stem, en ziet! zy stolden,
En de stortvloed keerde in ijs.

80a.

Is 't op nieuw des Aadlaars tijd?
Is Napoleon herrezen
Met die vlucht die ze allen vreezen? —
Consul! Keizer! wat ge ook zijt!
'k Zal geen stoutheid u betwisten,
Werpen op uw hoofd geen blaam.
Maar de toekomst hoort den Christen, —
Maakt gy aanspraak op dien naam? *

88a.

73. Wie dien voert, hy gaat te raad
Met geen wijsheid dezer aarde!
't Woord dat God eens openbaarde,
Is de rots, waarop hy staat.
77. Tegen de Eeuwleus: „zelfvolmaking!”
77b. Tegen Romes Schriftverzaking
Antwoordt zijn banier: „Genâ!”
Aller wereldsmerten slaking
80. Gaat hem op uit Golgotha! *

80.

Ja! op Golgotha onthuld
Staat ook 't raadsel dezer dagen!
Op den bodem aller vragen
Ligt des werelds zondeschuld.
Waart ge in staat die weg te dragen,
Menschenkindren, aardsche goên?
Zoo bestijgt den zegewagen —
88. Maar zoo niet, — aanbidt den Zoon! *

88.

En verwacht het heil van Hem,
Grooten, kleinen, zondaars, volken!
In dat kraken Zijner wolken
Dreigt een oordeel, roept een stem.
Dat Hem alles hulde geve,
Hymnen bringe, knieën buig'!

96. Hem, den Richter! de aarde beve!
Hem, den Koning! de aarde juich'!

Plascht het tranen, ruischt het bloed,
Dondren woede- en lasterkreten?
God als koning is gezeten
Over d'opgezetten vloed.

104. Wederkaatst door hemelpsalmen,
Antwoordt uit het heiligdom,
Midden onder de onweêrsgalmen,
'tJongste woord Zijns Woords: Ik kom.*

18 Maart 1848.

95. Hem den Richter, — 96. T. Hem den Koning,

H E I M W E E.

Kennst du das Land? *

Kent gy het land, waar hoog de ceder wies?
Een adem Gods door 't moerbeiboombdal blies?
Van 't eêlste bloed de bruine druiftros zwol?
De olijftak glom, van malsche koornen vol?

6. Kent gy dat land? daarheen, daarheen
o Leidsman mijner vaadren! voer mijn schreên!

Kent gy de stad? Haar hoog en heerlijk huis
Beeldde, eeuwen door, by palm- en lofgeruisch,
Met offerbloed, in 't heiligdom gebracht,
Den Redder af, door eigen volk geslacht.

12. Verstrooide schaar, daarheen, daarheen!
De Rijkstad ligt niet voor altoos vertreên.

Kent gy het volk? Zijn dooden leven weêr!
Zijn stammen gaan weêr opwaart, God ter eer.
Zijn oog aanschouwt wiens hart zijn misdrijf brak.
Vergeving stroomt uit d'ader, dien 't doorstak.

18. Daarheen, o aard, den blik! daarheen.
Uw heil vangt aan by 't einde zijner weên!

(1855.)

BIJ HET
AFLEGGEN VAN UITERLIJKEN ROUW
OVER ONZE ONVERGETELIJKE HANNA. *

- Neen, over haar geen rouw meer, teêr geliefde!
Die, steeds zoo diep in hart en huis betreurd,
Slechts door haar dood die ingewanden griede
Waaraan haar jeugd zoo schokkend werd ontscheurd.
5. Slechts voor een tijd betaamden deze kleederen
De moeder, voor wier geestesoog zy staat,
In 't vergezicht der hemelsche gelederen,
Met haar van God verwaardigd wit gewaad.
Wy hebben tot aan 't voorhof van die oorden
10. Ons kind, mijn dierbre! aanbiddend begeleid.
Wy vingen op de honigzeem dier woorden,
Waarmeê zy in de vreugd trad, haar bereid.
Wy zagen haar den jongsten adem gevend,
In een bevriende hand de hand geklemd,
15. En met dien Naam haar op de lippen zwevend,
Wiens macht den koning der verschrikking temt.
Zoo blijf' de traan steeds wellen, — van geen alsem
Maar zachten daauw doortrekt zy ons gemoed!
En leken blijf' de wonde, — daar is balsem,
20. Herinneringen! in uw bitter zoet!
Herinn'ring aan die stem meê, die zoo teder
Aan 't vaderlijk Daarheen! haar zang verbond!
Vernemen wy op aard die stem niet weder,
Zy stijgt tot God thands van op hooger grond.
25. Met d' angel van den dood is weggenomen
De rouw, die niet verpoost. Wy gaan tot haar.
Maar zal ook zy niet eenmaal wederkomen
Met Koning JESUS en de ontelbre schaar?
- Oct. 1855.

H A G A R.

Wat wondren zaagt ge al niet, woestijnvorstin van
't Oosten!

Een grond vereeuwigen, dien 's hemels vuren roostten
Tot ééne onoverzienbre, één waterlooze zee

Van golven steen en rots, tooneel van schrik en wee,

5. Verlatenheid en dorst en zonder laafnis sterven! —

Wat hebt ge al in die lucht, die d'ademtocht doet
derven

Aan wat dáár adem zoekt, den stormwind vaak gezien
Zich als aan ketenen ontwringend; niet slechts dien,

Waarvoor de reiziger 't gelaat verbergt in de aarde,

10. Tot dat de gruiskolom, die werv'lend zich vergaarde
Bij 't loeien van den reus, voorbijgerold zal zijn!

Nog andre schuddingen bestookten uw woestijn,

Aloud Arabië! 't Zijn zulken, die de scharen

Opdreven, uit uw schoot, van landveroveraren.

15. Hier, langs uw noordergrens, trok Israël weleer,

Omstuwd van teekenen Gods, naar 't erfland op en neêr,

De veertig jaren door; — d a a r, twintig eeuwen later,

Verhief de Saraceen met dweepend krijgsgescher

Zijn wapens, om aan de aard een half gekenden God

20. Te brengen, en een keer in heel der volkren lot.*

1—2. Wat zaagt ge al wonderen, woestijnen van het Oosten!
Verrijzen op uw grond, dien. — 4. Van golvend zand en. —

6. d'ademstroom laat. — 7. daar. — 11. dien reus, voorbij-
gerold. — 15—16. Hier. — daar. —

Maar in het hachlijk uur, hier voor des Dichters
oogen

- Herroepen, is het stil, van stormen onbewogen,
In deze wildernis, en eenzaam. Slechts één vrouw,
Met fierheid, diep verneêrd, in 't oog, — met naberouw
25. En kommer in de ziel, diep in die ziel bestreden, —
Richt op den sombren weg haar ongewisse schreden.
De waterflesch klopt op haar borst, eerlang geleêgd,
Het brood ontbrak alreede, en dubbel klemmend weegt
De last haar onder 't hart, waarop voor weinig dagen
30. Haar blik zoo onbedacht naast Sara roem dorst dragen.
Verwatene! waarheen? De tent van Abraham
Wierp tuchtigend u uit! Keer tot geen land van Cham,
Maar tot de schaduwen van Mamres eiken weder,
En dat zich 't hart voor God aan Saraas voet verneder'!
35. Voor u ook is daar brood en water, heul en troost
En Goddelijke trouw! Wees dienstmaagd, — en uw kroost
Zal groot zijn! meer dan één belofte omvat die woning, —
En wat uit Abrams heup geboren wordt, is koning.*

De moeder Ismaëls!

40. Maar Sara mede staat,
Op Gods gezetten stond, de moeder van een zaad,
Een zoon, waaruit de Zoon eens menschlijk wordt ge-
boren! —
En nu — die Abram 't eerst den vadersnaam deed hooren,
Die veertien jaren op de aartsvaderlijke kniën
45. Geen tweeden nevens zich gekoesterd had gezien,
Moet thands dien tweeden als zijn' meerdere gehengen,
En, man in zelfgevoel en krachten, hulde brengen
Een weenend kindeke! Gelijk den pijl zijn boog,
Schiet op den zuigeling zijn verontwaardigd oog
50. Den blik des wrevels en des spots. De moederzonde
Herhaalt zich in dien spot en slaat een versche wonde

51. spot, en. —

't Woestijnpaard, dat in 't zaâl, hem door natuur ge-
wrocht,
Zijn ruiter rustig voert door d' eindeloozen tocht,
Hem knielend afwerpt en weêr opvangt, en, waar de
oogen

80. Vergeefs een waterdrop als uit te lokken pogen,
De karavane met zijn reuk ten dienste staat,
En wellen opspoort, die nog laven. Op de maat,
Van dat de zon herrijst, vervolgt het dier te vrede
Met onvertraagden vaart, met onverhaasten trede,
85. Gelijk de kloknaald tikt, zijn' weg, ten zij zich 't lied
Versnelle, waar ook hy gevoelig 't oor aan biedt:
De klaagzang, niet altijd eentoonig, van den drijver,
Of wel, de lofpsalm van den pelgrim, vol van ijver
Maar lijdzaam, die aan 't eind van 't onverkwikkend pad
90. Jerusalem zal zien, de onsterfelijke stad. *

Zijn ros! — de roem van ouds, de vriend van zijn
berijder!

Dat ros steeds, waar de spreuk van d' Idumeeschen lijder
Ter eer zijns Gods van zong: „Wie gaf het paard zijn
kracht,

- „Zijn heldenhart? Wie heeft zijn hals bekleed met pracht
95. „Van manen, golvende op den wind? Men ziet hem
dansen

„Gelijk een sprinkhaan, bij de bliksemende lansen,
„De pijlen, rootlend in hun koker, en het zwaard
„Dat flikkert in zijn oog, voor galm noch glans vervaard;
„Een wolk gaat opwaart van zijn snuiven, — met zijn
hoeven

100. „Verslindt hy 't slagveld of hy trappelt het tot groeven,
„En ijlt het harnas te gemoet, of schuimt en woelt,
„Terwijl hy aan 't gebit zijn krijgsdrift bloedend koelt,
„En antwoordt brieschend op den donder der trompetten,
„Waarbij de vaandelen zich in beweging zetten.” *

105. De moeder Ismaëls!

Hoe schndt en schokt die schoot!

't Zijn volken, — stroomen van veroovraars, die den dood
(Een paradijs in 't oog!) met waanzins lust verbeiden,
Ja, tot des aardrijks eind uitdagen en verspreiden.

110. 't Schiereiland goot hen uit, Egyptes Zevenmond
Gelijk, wen hy zijn bed als opheft, en den grond
Met waterdiepten dekt waar bergen in bezwijken;
Of zoo zich de Oceaen een baan veegt door de dijken,
En 't land in zee herschept, of nitbijt met zijn zout.

115. Geen hoogte die weêrstaat, geen glooiing die weêrhoudt!
Geen kracht of kunst bij macht den aanloop te verduren!
Zy stappen zeeën door en springen over muren,
En vielen ze in een lans, de lans verwondt ze niet.
Half de aarde werd op eens Arabisch grondgebied.

120. En, als een veld in 't rond bezaaid met hagelsteenen,
De donderwolk ontperst, zoo zien van Hagarenen
Drie werelddeelen van den Indus tot den Taag
Hun breedten overstelpt. Buig, Syriër! en waag
Geen weêrstand, Palestine! en torsch bij al uw weeën,

125. Stad Davids! nog den last der Omarsche moskeeën.
Zink, Oosterechristenheid, dien naam sints lang onwaard!
Onredbaar, voor den zwaai van 't Damasceensche zwaard!
Ach! werd het Bijbelwoord voor fabelen en beelden
En menschenvonden, die uw zinlijke ooren streelden,

130. Te lang te rug gezet? aanvaard den Koran thands,
Wiens halve waarheid in haar duizelenden glans
Uw afgoën wel kan slaan, maar u geen God hergeven, —
En overmogen moest, waar Christendom voor leven
Een vorm werd, — schijn, geen zijn. Egypte! ontfang
de wet,

135. U weêr in dezen tijd van den Nomaad gezet!
Neig 't hoofd, Alexandrië! en geef dien woestijnieren

113. Of, zoo. — 115. weêrhoudt, Geen. — 118. ze niet! —
125. nog 't gesteent der. — 133. overmogen moet, waar —
geen leven Maar vorm. —

- De boektresoren prijs, die uw paleizen sieren,
 Met al de wijsheên van uw scholen! Laatste bloed
 Van Oud Numidië! laat varen uwen moed.
140. Carthager of Vandaal! spaar 't slagzwaard in de schede!
 Het geldt heel Africa; het geldt Europe mede!
 Zie! Calpes rotsen zijn beklommen, overheerd
 Ligt Spanje, diep ook daar de Christennaam verneêrd!
 De fiere Westgoth heeft zijn kerken zien ontwijden,
145. En, dolende in 't gebergt, wacht op den eb dier tijden.
 Maar neen! nog wast de vloed. De Pyreneën staan
 Geen gieren in den weg, geen Muselmansche vaan.
 Waak op, gy Noordenwind! en drijf die sprinkhaan-
 zwermen
- Te rug! rijs, Karel! rijs om 't Westen te beschermen;
150. En wees in hooger hand een Hamer die verplet,
 En wat nog kruis belijdt van Mekkaas dwang ontzet. *

De moeder Ismaëls!

- Wie heeft der krijgren klingen
 Tot dezen kamp gescherpt, en de aarde leeren dwingen
155. Van uit hun eenzaam zand en vesten, naauw bekend
 Voor dezen? Wie dat volk uit d'armelijke tent
 Verplaatst op troonen? Wie de toekomst en het leven
 Der wereldnatiën als in hun hand gegeven? —
 Een man, als uit het niet gebiedend opgetreên,
160. In aart en levensloop vol tegenstrijdigheên;
 Veehoeder, handlaar, held, straks Staat- en sectestichter,
 Wel ongeletterd, maar in 't diepst zijns wezens dichter,
 Voor Godsdienst brandende, voor Waarheid koel van zin,
 En (zoon van Abram en de Egyptische slavin!)
165. Zich voelende beheerscht door Israëls profeten,
 Voor Issa bovenal gedrongen in 't geweten
 Tot eerbied en ontzag, toch in onbuigbren trots

146—147. Geen Pyreneën staan Aan —, geen Muselmansche. —
 159. opgetreên; — 160. levensgang. — 161. Schoon —, toch
 in. — 163. waarheid. — 163. zin; En. —

- Zich zelve predikend als opperzending Gods, —
 Hervormer, ja (wellicht!) zijns tijds, en voorbereider
170. Van beetre, maar weldra slechts zelf- en volksmisleider;
 Om strijd zich vleierende en geveid, gewaand Propheet,
 En lasterlijk in 't eind begroet als Paracleet.
 Mohammed! o, wat kracht, wat wijsheid waren de uwen?
 Slechts deze: een waarheid Gods den logen uit te huwen
175. En teelen uit dien echt een monsterachtig kroost
 Van dweepend zingevlei en ingebeelden troost.
 Ach! uwe niet alleen was 't opzet om één waarheid
 Met al haar hemelglans en goddelijke klaarheid
 Te spannen in 't gareel ten dienste van een Macht
180. Van menschenvonden en verfoeisels: — of de kracht
 Van ééne zondedrift met ijzren wil te breken
 Om de andren ongestoord te koestren en te kweken.
 Maar uwe, o Koreischiet! was de Oostersche natuur,
 't Bezielend krijgsgenie, 't betoovrend dichtervuur,
185. Waardoor geen fakkel werd, die wijd en zijd destammen
 In lichterlaaien gloed vermogend waart te ontvlammen, —
 Een gloed, nog niet gebluscht, maar blijvend, tot die Zon,
 Die eens by 's menschen val zijn wondren loop begon,
 En nacht en fakkelglans en dwaal- en flikkerlichten
190. In zijn volhieldren dag verzwonden zal doen zwichten.
 Verhaast, o God! dien stond, en laat van oord tot oord,
 Tot dat hy dáár zal zijn, uw Evangeliewoord,
 Klaar als de feestbazuin, het menschdom vergewissen
 Van wat er volgen zal op zoo veel duisternissen;
195. Ja, van dat koninkrijk, dat over 't wijd heelal,
 Wat dreige of tegensta, eens zegevieren zal,
 Niet door toegeeflijkheên aan menschelijken logen,
 Noch door verbindingen met menschlijk alvermogen,

168. Gods; — — 174. Logen. — 178. Goddelijke. —
 180. verfoeisels; — of. — 189. En — en — en — en. —
 191. Verhaast o God! dien. — 191. tot oord Tot. — 195. Ko-
 ninkrijk, dat. —

Maar enkel Waarheid, enkel Leven, enkel Licht,
 200. Op vastigheid van kruis en lijden blijft gesticht.*

De moeder Ismaëls!

God heeft een woord gesproken!

- Geen stofken heeft er ooit by de uitkomst aan ontbroken;
 't Zij oordeel, lang getergd, 't zij heerlijkheên beloofd
 205. Voor de aarde of de eeuwigheid, en neêrgelegd op 't hoofd
 Het zij van Jacob of van Edom. Aan uw zonen,
 o Hagar! was de glans beloofd van koningskroonen, —
 Ziet! de eeuwen wentelden! En honderd troonen zijn
 Ten buit geleverd aan de kindren der woestijn.
 210. Wat schittring! welke gloed of 't waar van regenbogen,
 Robijn en esmerald en diamanten, de oogen
 Verblindend! wat muziek van waterval by val
 In lustspelonken, als getooverd uit kristal:
 Caïro, Balsora, Granada, paradijzen,
 215. Wie geen Geschiedenis maar Fabel schijnt te prijzen,
 Wanneer zy aanheft van uw wondren, wier geraamt'
 Of ingestorte puin steeds Morgenluchten aâmt!
 Van uit uw scheppingen verhieven, ja, tirannen
 Hun ijzren roede vaak, maar andre Muselmannen
 220. Een scepter, 't Recht ter eer, of Wetenschap en Kunst,
 Geleerdheid, onderzoek, en letteren ter gunst.
 Alraschid, gy hier 't eerst, gy Bagdads Charlemagne!
 Of Abderahman, gy! sieraad van 't Moorsche Spanje!
 Hoe slaat het nageslacht uw prachtig Cordua
 225. Niet om zijn bouwkracht slechts en duizend zuilen gâ,
 Maar om die scholen meê, waar studiën herleven,
 Den Noordlijken Barbaar sints eeuwen prijs gegeven!
 Hier boogt Geneeskunst op Averroës genie,
 En kiemde Scheikunst reeds in 't slijk der Alchymie,
 230. En wenkte 't sterrenheir met vriendelijk geflonker
 Heur banen te bespiên by 't Andalusisch donker.
 Gy Dichtkunst, gy vooral, der woestijnieren lust

210. regenbogen Robijn. — 213. kristal. Caïro.

- Triumfen, die alleen Gods waarheid kan behalen.
 Het Oosten staat u nog. Uw negen tochten falen!....
265. God had iets beters voor u weggelegd, Euroop!
 In zijner mogendheên aanbiddelijken loop:
 Der talen sleutel weêr-, de Drukkunst uitgevonden,
 De Schrift der waarheid van haar windselen ontbonden,
 Het Woord des levens op het aardrijk wijd verspreid,
270. Van 't aardrijk te gelijk de grenzen uitgebreid....
 Uw tijden gaan te rug, uw geestdriftvlammen kwijnen,
 Een teering schijnt allengs uw krachten te ondermijnen,
 Mohammed! wien ge ook nog (een jongste flikkerschijn
 Van stervend nachtlamplicht!) ontzachlijk dreigt te zijn.
275. Constantinopel vall', sints eeuwen reeds zieltogend,
 Den Muselman in d'arm! die arm werd onvermogen
 In Spanje. Brence straks, een enkel oogenblik,
 Aan Weenen en Euroop het Turksche kromzwaard
 schrik!....
- Gy, negentiende reeks van dubbele jubeljaren!
280. Getuig gy wat er werd van 't rijk dier Oostbarbaren.
 De Janitsaar verdween. Het zwaard van Mahomet
 Viel in den Bosporus. Vergeten wordt zijn wet.
 De Sultan aan den disch drinkt Griekschen wijn met
 Franken;
- Hy baadt zich in 't genot van Fransche zangspelklanken.
285. 't Is Westersch, wat de Turk nog tot zich nemen mag
 Van leven, en de dag bevestigt aan den dag,
 Wat Navarino eens met luid kanongedonder
 Aan de aard verkondigde: de Halvemaan gaat onder!*
- De moeder Ismaëls!
290. Hy heeft ook u herdacht,
 o Zoon der dienstmaagd, u tot in uw verst geslacht,
 De Aartsvader, — als hy riep, voor God in 't stof
 gebogen:

267. uit-gevonden, Het. — 269. verspreid, — Van. —
 277. Spanje! Brence. —

- „Ach, dat ook Ismaël genâ vinde in Uwe oogen
 „En leve!” Heeft die God van Abrahams gebed
295. Ooit de ooren afgewend? De tijden zijn gezet,
 Waarin ook Ismaël den schedel diep zal buigen,
 En van zijns broeders eer, verrukt van zin, getuigen.
 Ge ontvingt, o Salomon! van dien vernieuwden zin
 Een eerstling uit den mond van Schebaas koningin!
300. Straks bracht Arabiën in Bethlems herderwoning
 Zijn wierook, myrrhe, en goud aan hooger Vrede-
 koning, —
 Ook dit een eerstling slechts van ruimer heilverschiet,
 Wanneer, om Jesus naam en koninklijk gebied
 Te viëren, Sions stad van volkeren zal weemlen,
305. Ja, van uw rammen meê, o Kedar! van uw keemlen
 Nebájoth, Midian, en Hefa! Welk een dag,
 Waarop ook Ismaël met Isaac hopen mag!
 Wat tijden, vast voorzegd, van groote schuldvergeving,
 Van voor geheel deze aard volzalige herleving!
310. Wen Israël zal zien Wiens hart zijn hardheid brak,
 Wiens zijde 't met de speer der Heidenen doorstak,
 En dan — den Christusmoord beschreiende aan Zijn
 voeten,
 Zich uit dien eigen mond op eenmaal hooren groeten
 Als d' eerstgeboren weêr der volken; — wen zich daar,
315. Voor d' eigen voetbank Gods ontmoeten zal Barbaar
 En Griek, Romein en Parth, het Zuiden en het Noorden,
 En van den Ganges af tot Missisippis boorden
 Door elke natie, elken tongval, elk geslacht,
 Met daverenden dank de lof wordt uitgebracht:
320. Verzoening! Vrede op aard! In menschen welbehagen,
 't Besluit van eeuwigheid voor de eeuwigheid voldragen!
 Lof zij den Vader! lof aan 't onbevleete Lam,
 Dat, even groot, Zijn sterkte en aflegde en hernam!

293. „Ach! dat. — 300. herderswoning. — 301. myrrhe
 en. — 314. dáár, Voor. — 320. welbehagen 't Besluit.

- En aan den Heil'gen Geest, die de aard met heil be-
regent,
325. En uit de volheid Gods met levensstroomen zegent! *

De moeder Ismaëls!

Op u een laatste blik!

- Op u, te midden van dier steenwoestijnen schrik,
Gy ongetrooste, gy door onweêr voortgedrevene,
330. Aan zielsmart en ellende en wanhoop prijs gegevene!
Gy ook — gy gaaft in 't eind den God des hemels eer!
Hy kwam, Hy sprak tot u. De hoogten vielen neêr.
Gy gaat voor Saraas voet uw dwazen trots bekennen;
Gy wilt in Abrams tent u aan Gods ordning wennen!
335. Ja! (roept ge en voelt, met één, geheel uw aanzijn vrij!)
„o God des levens! Gy zaagt neder ook op my.” *

(1847.)

328. schrik! Gij. —

A A N T E E K E N I N G E N .

De Gaaf der Poëzy: Het eerste couplet v. d. tien gaat hier als onovertreffbare eigen karakteriseering v. 's Dichters Poëzie i. d. bundeltje vooraf. Het gedicht is uit D. C.'s eerste Poëzy, 1821—1822, 2^e deel.

Aan mijne Egade: Hanna Belmonte, een nicht v. d. dichter; „innemende, schier Andalusische Schoone” noemt Potgieter haar. In 1821 waren ze getrouwd. (Het gedicht *Liefde*, Kompl. Werk, 157 is, naar Dr. W. G. C. Byvanck mij verzekert, *niet* voor Hanna B. geschreven.) Tot den dood toe was er een ideale Liefde tusschen hen. Hasebr. zegt (779): „Had men alles willen geven, wat er van (poëzie aan zijne Vrouw) in des Dichters nalatenschap voorhanden was, het had op zich zelf een kleinen dichtbundel gevormd.” — 3—8: *zucht* = innige liefde; maar D. C. denkt hier tevens aan *zucht* in de andere beteekenis, meer bepaald in die v. „biddende verzuchting”: vandaar dat: *ten hemel steigert*. — Dat *welzijn* van 8 is het geluk waarvan vers 2 spreekt. — 13—16: *liefde*: nl. v. Hanna jegens hem. *haar* i. 16 slaat op *Liefde* i. 13. — 20: vgl. 9—12, op welke regels deze een terugslag zijn (let op de rijmherhaling!): *Wenscht* is dus = *wenscht ook*. — 24: D. C. was toen (1822) nog niet de beroemde v. later. Men merke op, hoe hij zich evenwel vòòr alles „Bard” noemt. — 25—32: *Doch een hart*: terugslag op 23. — *Als kind al* (26) had D. C. dat heimwee naar Liefde, naar Goddelijke Liefde namelijk, die ook in Vrouwenliefde zijn kan, en geen behagen in alles wat de wereld daar buiten bezit. *De aard* is al wat de menschen anders begeerenswaard dunkt en geheel „de werkelijkheid van 't dagelijksche leven”; die *droom* is het dichterlijk aanschouwen der dingen die „niet van deze aarde zijn”: de Goddelijke Waarheid. — *Of* (29) = Immers toch. — 34: vgl. 1—2, en „gelukkig” met dat „(althans) zonder

smarte": daar is als een gevoel v. tekortkoming, een zelf-verwijt en een smeeking in; let op 't verklarend *althans*. — 44: het *antwoord* op zijn "*Zeg het mij!*" — 49: *Meer nog*: niet slechts is die *zucht*, dat verlangen heilig in uw oog, maar gij deelt daarin. Van deze *zucht* wordt in de volgende couplett. gezongen. — 61: *verdrukking*: Bijbelsche term voor "het lijden v. h. Volk Gods, de Vromen." — *blijmoedig* in 60 geldt v. Hanna. — 65—72: De Liefde die de D. C.'s vereenigt, hun *min*, is een heilige Liefde, vloeit uit een en dezelfde bron met hun Liefde tot God en het Goddelijke: zoo zingen *min* en godsvrucht hier zonder profanatie één lofzang. — *De ontmoeting onzes Heeren*: het aanschouwen v. d. *Messias*, die het hoogste verlangen is v. d. vromen Israëliet v. d. ouden en d. nieuwen dag. — 71: de *stoffelijke* (zinnelijk-waarneembare) wereld, maar *stof* in verwerpelijken zin, met bijgedachte aan "het stof", dat in dichtertaal de *nietige, vergankelijke* aardsche wereld beteekent: *Boven 't stof verheven zijn*; de *stof* en *het stof* spelen bij dichters wel door elkaar. — 80: vgl. strophe 3; "en als gij dat maar moogt, dan zijn uw w. voldaan. — 81—88: *neen!* terugslag op dat "*voldaan*"; lees: *één wensch*. — *genade*: Gods *vrije gunst* d. i. zijn on-eindige en door het schepsel niet *verdiende* goedheid. — Op onze in 85 accent. Het *achtbaar hoofd* in 87 is Abraham: zie *Genesis* XII, 2; XIII, 16; XV, 5 etc. — 91—96: "en mijn kroost de glorie van onze Portug. voorvaderen wederom in dien bloei *herwinnen* mocht," en dat "ten troost v. h. vervallen Israël" (92). — *droevig* = beklagenswaardig. *Vgl. de Inleiding*. — 101: *ons*: met klemtoon. In 104 is *besloot* = "dien Hij dan zal besloten hebben"; want voor D. C. is daar niets *buiten God*. — 105: *ik slake* is geen conjunctief, wel *ik leve* (111).

Inleiding tot de Hymne Voorzienigheid *): 4: Als *Bilderdijk* was D. C. vol bewondering voor de Homerische gedichten, *Ilias* en *Odyssee*. Daaronder imponeerde hem de *Ilias* (de belegering v. Troje), die grootendeels schildering v. strijd en kamp is tusschen heroïsche menschen, het meest: heroïsche strijd was D. C.'s element. *Homerus* was eertijds, nog i. d. dagen v. *Bilderdijk* als de eigenlijke *Vader der Poëzie* geëerd. — De

*) In den *Kunst- en Letterbode* 1842, I, 66 vindt men: *Proëmium Hymni cui titulus: Providentia; scripsit Isaac da Costa, ex vernacula sermone Latinis versibus reddidit W. Hecker*: beginnende aldus: *Cum tuba magnanimi vocat ad certamen Homeri etc.*

luit geldt hier als vertegenwoordiger v. hèt snaar-instrument: lier, either en phorminx begeleidden de voordracht v. Homerus' poëzie bij de Ouden. De zin v. 1—4 is: In dat Heldendicht hooren wij de krijgsmuziek der Grieken, en gelijk zij de Trojanen (*Ilium* = Troje) dan doet sidderen naar haar wil (*op de maat*), zoo zet zij ons hart in verrukking: Ze in 3 en 4 is die *harmony*. — 8. *Meoonsche zwaan*: Homerus zou in Lydië (ondtijds ook *Maeonië* genoemd) geboren zijn; de zwaan is symbool der Poëzie en dichters heeten wel *zwanen*; vgl. Staring, *De Twee Bultenaars* 365, *Zwolsche Herdruk* VII; Vondel *Olijftak aan Gustaaf Adolf*, Coupl. 5. Bilderdijk, *Ode aan Napoleon*, Coupl. 4 en 5, *Zwolsche Herdruk* VI. — 7—8: de *hand die Hector kon bedwingen* is *Achilles*, de eigenlijke held v. d. Ilias, om wien alles draait: die Homerische Achilles is een „zieltreffend stoute” schepping. Een aandoenlijk tooneel in die wereld v. ruwen heldenmoed nu is het afscheid v. d. Trojaanschen held *Hektor* en zijn vrouw *Andromache*, als hij heengaat om *Achilles* te bekampen: Ilias VI, 381—502 (zie Vosmaers vertaling, en de eigen vertaling van D. C., *Kompl. W.*, pag. 615); Ilias XXII, 437—515 is *Andromache's* smart verteld als *Hektor* is gevallen. (Vgl. *Kompl. W.* 617.) — 16: *Libyaansche zanden* = de Afrikaansche woestijn: *Libye* is de oude naam v. A. Vgl v de juiste opvatting dezer regels b.v. het gedicht *Aan de Poëzy*; de interpretatie v. Huet in *Fant. en Krit.* I en anderen is niet precies juist. — 18: i. d. Ilias nemen de goden a. d. strijd deel: men leze b.v. Ilias V waar *Aphrodite* (*Venus*) als zij den gewonden *Aeneas* u. d. krijg wil dragen, zelf van *Diomedes* gewond wordt en, d. h. broeder *Ares* (*Mars*) op zijn strijdswagen ten *Olympus* gevoerd, dan bij vader en moeder (*Zeus* en *Dione*) troost gaat zoeken. In datzelfde boek V ziet men, als *Aphrodite* en *Ares* de Trojanen, zoo *Athene* en *Hera* de Atheners bijstaan: dan wordt *Ares* zelf v. *Diomedes* gewond, dat hij een geschreeuw als v. 10,000 mannen laat hooren. — 22: wie zijn voetspoor drukt: D. C. bedoelt de zoogenaamde *Cyclische Dichters*, die na Homerus, hem trachtende na te volgen, al die verdere geschiedenissen die m. d. oorlog v. Troje in verband stonden, verhaalden: de Grieksche *Epische Poëzie*; doch ook de andere *Epische Dichters*: *Camoëns*, *Tasso* en zoo. — 23—24: De hemelen: die hoogere wereld, de wereld v. d. Goddelijke Waarheid, der Onzienlijke dingen. De waarachtige dichter aanschouwt ze en openbaart ze. — 26: de dichters v. Europa; de nieuwere dichters. — 27: „Profeet” heeft historisch niet bepaald de beteekenis van voorspeller v. h. Toekomst, en hiër òók niet. De Profeten v. h. Oude Testa-

ment zijn Godsmannen, die in hachelijke tijden als het volk Israëls hoogere leiding behoeft, optreden om Jehova's wil te verkondigen. God-zelve rust den Profeet met gaven toe, en daaronder is ook de gave der voorzegging: hij kent de Goddelijke raadsbesluiten en wijst het volk op eindelijke zegepraal of houdt hun de strafgerichten v. Gods wraak, zoo zij in afgoderij en ongeloof volharden, voor oogen. Aan deze oude Godsmannen is het dat D. C. zich verwant gevoelt, en zulk een Godsman is hij gewèest. — 30—32: *Jesses Zoon* is David, de Koning v. Israël, als zoon v. Isai of Jesse u. d. stam v. Juda, waaruit ook D. C. Hier 't èerst genoemd om zijn veelledige betrekking tot d. *Messias*. De *Messias* was u. d. stam v. David en D. is als dichter der Psalmen *zijn Profeet* geweest: vgl. Ps. XXII, XLV, LXVIII, LXIX; ook geldt hij als zijn type of vòórbeeld. De zin v. 31—32 is: ook ik ben v. dat Dichterprofeetenbloed en i. d. Goddelijken Lofzang dien ik zingen ga sprèkt het; Uw lof te zingen doet mij het bloed door de aderen bruischen; in dat bruischen is Uw lof. Het „lof-bruischen” dèlt bepaald op de Hymne *Voorzienigheid*. — 33—40: In deze verzen (tot 40) staat *Jezaia* als de allergrootste, de allermachtigste en allerverhevenste der profeten. *Koningskind* heet hij, naar de Rabbijnsche overlevering, dat *Jezaia's* vader *Amos*, broeder was v. Koning *Amazia*; *verengeld*: vgl. 37—40: als de Engelen-zelve zoo heeft hij Jehova's Majesteit gezongen (men leze een hoofdstuk als *Jezaia* XL!); het driemaal *Heilig* en de voorstelling v. die zich met hun vleugelen dekkende Engelen vindt men *Jez.* VI, 1—4 (echter ook elders). *Jezaia* is ook de grootste *Messias*-profeet: zie *Jes.* LIII. Overigens denke men aan de aantekening bij 27. — 43: *aardsche hemelstichters*: op te vatten i. d. zin van dat *hemelstreelend* in *De Stem* 24, 57 (bladz. 9, 11), zie de Aant. daar. Den Hemel zelve te stichten dat vermag het Heidendom (44: de heidensche *dichters*!), zelfs *Homerus* niet. — 45—46: let op 46: hij blijft geboeid aan de aarde, gekerkerd in het lichaam. — 52: hij zal zingen als die Oostersche profeten hebben gedaan. — 54: dat *huppelen* is Oud-Testamentisch. De dans hoorde bij d. Israëlieten ook i. d. eeredienst thuis: zie b.v. 2 *Samuel* VI, 16. — Grammaticaal is het de moeite waard op het verband te letten v. dit *Zoo zal ik* en de voorafgegane vraag: hetzelfde in 51—52, 43—44. In de vraag ligt een voorwaarde opgesloten, en deze vragen behooren tot het *eigenaardige* v. D. C.'s *gemoedsbeweging* en poëzie. Hoe uit dit soort vragen de voorwaardelijke zinnen i. d. vraagvorm ontstaan zijn, daarover *Taal- en Letteren* I, 162. — 55—56: *In assche*: „in zak en

assche zitten" deed de Israëliet ten teeken v. rouw; hij deed zich een ruwen zak om de lenden en strooide zich asch over 't hoofd. — *Hallels*: "Halleluja" is een Hebreeuwsche juichtoon: hier = "lofzangen". — 60: *Legervorst*: Jehova als de "Heere der Heirscharen", waarover de Aant. bij *Aan Bilderdijk* 50—52 hierna. Voor *op de wolken rijdt* vgl. *Jez.* XIX, 1 en *Psalm* CIV, 3; voor die *engelenkringen* *Ps.* CIV, 4 en 1 *Kon.* XXII, 19. — 61.: *dichterlijke vl.* = *dichtervleugelen*: vgl. taalkundig *Taal en Letteren* II, 398, 302. — 64: vgl. *Aan mijne Egade*, Aant. 25—32. — 68: vgl. voor 't beeld ook vers 46. —

De Stem: 4—6: zie de Inleiding. — 7—12: dat speeltuig zingt v. Levenssmart, v. Heiliging, v. Dichteridealen, v. Krijg en Overwinning. — 18: dat *kunsttuig*: het hart. — 24: de hoogere Geesten, de Engelen: vgl. 58 en *Int. Hymne Voorz.* 43, Aant. — 30: vgl. D. C.'s beschrijving der Poëzie in *De Gaaf der Poëzie*, waarvan het eerste couplet onzen bundel opent. — 31—33: vgl. coupl. XII, XIII. Denk bij *wien* (31), hoezeer *geluid* onzijdig, aan de personificatie. *Koninklijkst*: 't meestvoegend voor een Koning als Adam. — 42: alsof de ziel-zelve òitgaat, alsof gij, Stem, de ziel zelve waart. — 54: wederom Achilles! Om zijn geweldige stem en zijn vreeselijken krijgskreet is hij i. d. Ilias befaamd. Wat angst zich bij 't hooren meester maakte v. d. Trojanen is Ilias XVIII, 217—229 geschilderd. — 57: Gezangen die God en de engelen aangenaam zijn: want de hoogste poëzie is bij D. C. Godsopenbaring. Vgl. 24. — 55—60: de Profeten-Dichters, waarvan hij in de *Int. Hymne Voorz.* zingt. — 61—66: Vòòr de Homerische gedichten schriftelijk opgeteekend waren, bestonden zij i. h. gehengen en d. mond der *Rhapsoden*, de epische *zangers*, die ze v. geslacht t. geslacht overleverden en i. hun voordracht overal onder de Grieken bekend en geliefd deden worden. — *zwanenveér*: in onder dichtertaal, met gedachte aan d. zwaan als den dichtervogel, veel = *dichterpen*, *dichtpen*, *dichtveder* gebruikt. Anders kan *zwaneveer* ook een "zwane groote pen" zijn; meest diende de *gànzeschacht* om te schrijven. — 72: *Ongewijden* = "onheiligen", "ongeheiligden." — 78: in de twee laatste coupletten denkt D. C. weer aan zijn eigen roeping, waarover de Inleiding. *Verbreed de borst*: vgl. *Aan de Poëzy*, 45—46 hierna.

Aan de Poëzy: 12: vgl. coupl. V; de hemellust en hemellust waarvan D. C. elders zingt. — 26: vgl. Genesis I, 7, 9, 10. — 33—34: het Schoone is zichtbaar (of ruimer:

zinlijk waarneembaar) geworden poëzie. Vergelijk verder *Inl. Hymne Voorz.* 23—24 Aant. en v. dit zelfde vers 55—56. — 45: Vgl. *Aan de Stem* 76. — 48: vgl. *Inl. t. d. Hymne Voorzienigheid* 45. — 52: *vorstelijk*: daar de waarachtige dichters hem, terecht, de *vorsten* en *goden* onder de menscheid zijn: vòdraan die Dichter-profeten v. h. Oude Israël, waaraan hij zich verwant kent: zie *Inl. t. d. Hymne Voorz.* — 54: *Stofgevaad*: lichaam; heel zijn *stoffelijk* bestaan ook komt onder den invloed; vgl. eens *Inl. Hymne Voorz.* 47—48; al die aandoening zoekt eindelijk een uitweg en uit zich in zingen: poëzie! Vgl. *De Stem* 20. — 55—56: vgl. *Inl. Hymne Voorz.* 23—41 m. de Aant. bij 24 en 27: daar was profetie in D. C.: denk aan *Wachter! wat is er v. d. Nacht.* — 58: *Goël*: dit Hebreuwsche woord komt bij D. C. nog al eens voor; voor d. eigenlijke beteekenis zie *Leviticus* XXV, 25 en v.v.; hier is het *Christus*, die de zijnen heeft *losgekocht* en vrijgemaakt. Vgl. eens *Job* XIX, 25 in D. C.'s vertaling *Kompl. W.* 496, waar 't oorspronkelijke *Goël* staat met onze Statenvertaling, waar *Verlosser* staat. — 62: verklaar 62 uit 64: Zijn eigen Gezangen voldoen hem niet meer; het is hem geen heilige wierook maar walm. Hij zoekt hogere tonen in die volmaakte wereld (zijn eigenlijk Vaderland), waarnaar hij met zijn verbeelding opvaart, — die wereld, waar zijn verheerlijkte Heiland het middelpunt is. — 64: vgl. b.v. *Jezaia* VI, 1—3; *Lucas* II, 1—15. Bij 65 denke men aan Hanna Belmonte, Abraham Capadose, Bilderdijk, Willem v. Hoogendorp, Willem de Clercq.

Aan Bilderdijk. In d. trant en d. geest van *Luthers Ein feste Burg ist unser Gott*, dat D. C. ook vertaalde: zie in de *Kompl. Dichtw.* pag. 672. — 12: het *Geestelijk Israël* zijn de *Kinderen Gods*, de in *Christus Verlosten*: daar zij als Israël i. h. Oude Testament, *Gods uitverkoren volk* zijn. Ook heeten de Geloovigen, gelijk de Israëlieten als natie, in *geestelijken zin kinderen* v. Abraham: vgl. *Galaten* III, 7: vgl. *Romein.* IV. — 13: vgl. 2. *Cor.* X, 4 en *Efez.* VI, 12—17, ook voor 't verstaan der volgende regels. — 22—24: vgl. *Hebreeën* IV, 12. — 38: Christus heet i. d. *Brieven der Apostelen* een *rots*; vgl. vooral *Jezaia* XXVIII, 16. — 40: In het O. T. openbaart Jehova in *donder* Zijnen toorn. — 42: vgl. 19—24. Dit geheele gedicht is eigenlijk de reeds vroeg middeleeuwsche en ook i. d. Renaissance tijd niet zeldzame voorstelling v. d. *Miles Christianus*, den *Christelijken Ridder*. — 44: *Beëlzebub* is een Joodsche naam v. d. *Satan*. *Des afgronds spleet* doet daaraan denken, dat de Grieken eenige *spleten* die naar de

onderwereld voerden, met name nòèmden. — In d. volgende regels heeft men a. D. C.'s Christen-woorden onder Bilderdijs invloed te denken. Hij is u. h. bloed v. David den Israëliet die zijn Messias verwacht, v. David den Messias-profeet die Hem i. d. geest aanschouwd en gekend heeft, David den krijgsheld: hoe zou hem Bilderdijs kreet niet hebben doen ontwaken en oprijzen? — *Gewijde moed*: heilige m.; vgl. 56 *ongewijden* = „onheiligen”; vgl. *De Stem* 72. — *zich vergaderen tot*: èèn worden met — 50—52: Bilderdijs heeft het sein gegeven en nu is het een strijd des Hemels: de Hemel strijdt mèt hem!: want de zuchten der Bruid (in Nieuw-Testam. beeldspraak is de *kerk* d. z. de ware geloovigen, *Bruid van Christus*) zijn tot den Troon geklommen. Trekt God-zelve op? . . . Als dit bij d. dichter zekerheid wordt, dan klinken, hoezeer de strijd nog niet begonnen is, vers 55—56! Hij toch die met hem is, is *Die de sterren roept bij naam etc.* (57—60): *der legerscharen God* (53)! D. C. namelijk spreekt hier van Jehova als *Jehova Zebaoth* d. i. *de Heere der Heirscharen*: die heerscharen zijn het heir der hemelsche Geesten (de *Engelenorden*: 58) en het heir der sterren (57). „Als nadere bepaling v. h. begrip Jehova ziet *Zebaoth* vooral op de daden Gods voor zijn *rijk*, in het bijzonder voor zoo verre er sprake is v. strijd en overwinning, in het algemeen van betooning zijner goddelijke majesteit tegenover de hem weerstrevende wereld, en van d. bescherming v. h. volk des Verbonds” (Oehler, *Theologie v. h. O. T.* 720—730). — *aalm* in 59 is bezieling (*hèrschiep*: vgl. *Genesis* II, 7). — *omgorden*: krijgsterm (zich omgorden met = zich *vapenen* met): „in zijn heil zal onze kracht zijn, dat zal ons beschutten en ons doen overwinnen;” vgl. *Efeze* VI, 13—14. — 61—62: *kruisvaan*, ook *kruisbanier*: vaan m. h. teeken des kruises. De vaandrig was i. d. middeleeuwen een man v. groote dapperheid en trouw. Hij zwòèr, het vaandel, dat hem met plechtigheid werd overgegeven, tot i. d. dood te verdedigen en zich stervend in zijn vlag te wikkelen om haar niet levend i. handen v. d. vijand te laten. Dáaraan denkt D. C. Zulk een vaandrig wil hij zijn. — 69—76: De voorstelling is dus: de Christenridders die het slot v. d. Eeuwgeest gaan innemen: D. C. hun vaandrig in de voorste gelederen om het vaandel op de muren te planten.

Jericho: Na veertig jaren in de woestijn te hebben rondgetrokken, gingen de Israëlieten, onder aanvoering v. Josua (Mozes was toen gestorven), het hun van Jehova toegezegde land Kanaän veroveren. Van de oostzijde den Jordaan overgetrokken,

sloegen zij ook het beleg om de westelijk van den Jordaan (niet ver daar van daar waar hij zich in de Doodse Zee stort, noordelijk v. Jeruzalem) gelegen stad *Jericho*. Jericho echter zou niet vallen d. d. kracht van het zwaard, maar d. een wonder Gods; zie *Jozua* V, 13—15; VI, 1—27. In h. gedicht wordt deze stad het zinnebeeld van het *Ongeloof*. — 1—10: *Kaleb*: allen die met Mozes uit Egypte getrokken waren, had om hun ongeloof de straf getroffen, dat zij sterven moesten voor het Beloofde Land aanschouwd te hebben. Twee mannen waren van dit lot uitgezonderd: *Jozua* en *Kaleb*. Beide waren ze onder die twaalf verspieders geweest, waarvan *Numeri* XIII, 1—3, 6, 8, 16, 17—33; XIV, 1—38 (vooral 6 en v.v.; 24, 30, 38), en hadden (zie aldàar), de ènigsten, het volk opgewekt tot moedig vertrouwen. — *heel Israël*: het jongere geslacht namelijk onder aanvoering der twee helden. — Zin: „Indien krijgsgeweld het doen moet, Jericho zal niet bestand zijn: want, onder de uitnemendste aanvoerders, staat Israël als èen man en is niet te verwinnen: maar God heeft anders besloten”. — 11—14: Zie voor dezen Imperatief *Jozua* VI, 4. De *Arke* Gods of *des Verbonds* is de kast, waarin de Tafelen des Verbonds (de X Geboden) werden bewaard; deze Ark was het Allerheiligste der Israëlieten: op het deksel (het z.g. Verzoendeksel) waren twee gouden Cherubim, *de zinnebeelden v. Jehova's tegenwoordigheid* (vgl. vooral *Exodus* XXV, 22 en *Levit.* XVI, 2). Gouden ringen waren a. d. zijden, en aan daardoor gestoken m. goud overtrokken draagboomen kon de Ark worden vervoerd. U. h. geslacht v. *Aäron* waren de Priesters. *Jehova zelve* (dit is de zin v. h. gebod aan Jozua, *Jozua* VI, 2 etc.) *trok dus voorop*. — 17: *de heerlijkheid*: nl. Jehova in de heerlijkheid v. z. verschijning: zie daarvoor in D. C.'s *Kompl. W.* 660—661 zijn weergeven v. *Ezechiël* I en 434 *Sterkte in God*, coupl. II. In 't O.T. komt de uitdrukking „de Heerlijkheid des Heeren” dikwijls voor; zij beteekent „de uitstraling, glans, openbaring van Gods volmaaktheid, deugden en eigenschappen naar buiten”. Zie b.v. *Exod.* XXXIII, 18—23; *Levit.* IX, 6, 23—24. — 30: nl. den *slavernijdag* v. Egypte. — 40: zie *Joz.* VI, 26 en vgl. dit met I *Koning.* XVI, 34: hierin ligt ook de verklaring v. h. volgende couplet: *Hiël's* oudste en jongste zoon kwamen bij het weer-opbouwen om. — *Geen stadsmuur*: synecdoche voor: „geen menselijke macht”. — 41—50: *Tuigden de afgedreigde toorne*: dat Jehova metterdaad zijn toorn gedreigd had over d. vermetelen herbouwer, daarvan was hun dood het getuigenis. — *Afdreigen*: hier met de zaak als object; vandaar de passieve constructie; *af*: *van omhoog* — *hun voorbeeld*: nl. van Hiël

zonen. — 50: *geen-Schepsels werk*: geen werk van eenig schepsel. Bijzonder (XVIIe eeuwsch) is ook 44 de geuitief *Vaders*: zonder lidw. — 51—60: bij 56—57 vgl. de Aanteek. bij 11. — *Het Woord* (58): Zie de Inleiding. — *Woede* (59) van 't vereenigd helgeweld is onderwerp — 61—70: *De Evangelische bazuin*: de b. van 't Evangelie. — *den Gekruisden*: in overeenstemming m. dezen verbogen vorm schrijft D. C. ook wel *gekruisd*, doch elders weer vindt men *gekruisten*, en *kruisen*. Let op het rijm. — *Palmstad* is een andere Oud-Testamenteische benaming voor *Jericho*. — In *berste*, conjunctief (de wijze v. 't geen *niet* als feitelijk, *niet als geheel zeker*, als min of meer *subjectief* wordt voorgesteld), staat hier een gedachte uitgedrukt die, zoo wij vers 70 als *afhankelijk beschouwen* van 68—69, in de voorstelling v. d. Dichter ongetwijfeld een geheel zeker toekomstig feit behelst: verkeerdelijk gebruikt D. C. dan, om d. *Indicatief* v. d. *Toekomstigen tijd* uit te drukken, den *Conjunctief Tegenw. T.* Doch 't is mogelijk, dat de Dichter tusschen 68—69 en 70 *niet* dat directe voorwaardelijke verband (*Indien gij durft belijden etc.*) gedacht heeft; dan staat 70 op zich-zelf en heeft de *Conjunctief*, in overeenstemming, m. d. voorafgegaane *Imperatieven* „Predikt!” „Durft!” de beteekenis: *moet weer bersten* (nl. in dezen zin: *Maakt* dat zij weer berst!). — 84: *Gebieden* staat hier m. 4^{en} nv., als bij van Lennep in: „'t Is Breëroô, die den tocht gebiedt”; en Spandaw in: „Maar hij, die 't weerloos schip gebiedt”, i. d. zin v. „heerschen over” en „besturen”. — 90: *verbaasd*: in veel sterker zin (XVIIe eeuwsch) dan tegenwoordig. — 91—100: voor *Rachab* zie eerst *Jozua II*, 1—22; dan *Joz. VI*, 17, 22—25. *Rachab* is hier het beeld van al dat ellendige en verloren, dat Gods vrijmacht opzoekt en in heerlijkheid zet. Zie 't volgende couplet. Uit de heidenen werd zij, met Salmon huwende, i. d. stam v. *Juda* overgebracht, en dan wordt *Boaz* uit haar geboren en zoo wordt zij de stammoeder v. *Isaï*, v. *David*, v. *Jezus den Messias-zelven* (*Matth. I*, 5 *etc.*). — 110 *De Spruit, die komen zal*: zie de Aant. bij *Voorzang van God met Ons* 41—44; aldaar voor *Jessé* (*Isaï*). Voor de beeldspraak in 107—110 vgl. *God m. Ons* 41—43; *schaduw* = verkwikking en rust en vrede. — Bijzonder is in 97 nog het woord *onmacht*, dat hier, in zijn tegenstelling met *macht* zuiver etymologische beteekenis krijgt. — 111—120: de diamant en parel is *Rachab*; uit het diepst: niet alleen uit de verworpen Heidenen, maar onder hen v. d. geringsten, v. d. verworpenen weer. *Leidstar* is een oude naam v. de *Poolster*: op haar moeten alle Heidenen (de niet-Israëlitische volken) vertrouwend

het oog gericht houden: zij is het heerlijkst bewijs van Gods vrijmachtige Genade. Het beeld v. d. schitterende diamant gaat over in dat v. d. lichtende ster. *van Gods Zoon* (115) hoort bij *kroon*: een bij D. C. zeer gewone woordschikking. — 130: het einde der dingen is naar 's dichters geloof nabij. Zie de Aant. bij *Stem des Heeren* hierna; vooral die bij de slotverzen.

Voorzang der Hymne God met Ons: 9: *wat dit hart zich verbeeldde*: nl. een geheel het hart vervulde geluk; zaligheid; verzadiging. — *Ridderverdienste, die etc.* (12): toewijding a. een Vrouwelijk Ideaal: een ideale Vrouwenvereering. — *In palmen* (13), *In zangen* (14): in overwinnaars- en dichter-roem. Het *luisterend gewelf*: d. i. het *gansche heelal*. — 15: op 't oogenblik, dat men het waande te grijpen: als een schaduw doet. — 17: *onheil*: hier i. d. etymologischen zin v.: *kwaad, ongeluk*. — 24: klemtoon in 23 op *Hem*. *Wiens beeld etc.*: de Mensch is oorspr. naar Gods beeld geschapen: vgl. *Gen.* I, 26; V, 1; en 2 *Corinth.* IV, 4 met *Romein.* VIII, 29. — 25—28: In 25—26 spreekt D. C. van de Wijsbegeerte. Bij *boeteverordening* denke men a. d. „schuld“- en „zondeoffers” en andere boeten in de Israëlitische Wet voorgeschreven en door de Rabbijnen later ontwikkeld. Men vergeet niet dat D. C. Israëliet was. De zin v. 28 is, dat het verstand niet bij machte is den mensch tot God te brengen. — Omtrent *thands* (26) dit: de spelling met *d* was enkel ter wille der etymologie (*te hande*); vandaar dat men bij D. C. ook *thands* vindt in rijm op *krans* (*Aan Hanna Belmonte*) en *glans* (*Kompl. W.* 661), waar de uitspraak dus *thans* is. Hiër echter de ten gevolge der etymologische spelling voortbestaande uitspr. met *d*. — 31—32. Deze regels, waar het zeer op aankomt, vindt men in de Inleiding verklaard. *Eeniggeboren*: de „eeniggeboren” Zoon v. God. Denk bij 30 aan de *Weder geboorte*. *Bevatting*: een geheel-begrepen denkbeeld. De nieuwe bevatting is in 31—32 gemeld. — 34: vgl. *Joh.* IX, 1—7; *Matth.* IX, 27—30. Let op dien plotselingen overgang: Zijn hand heeft mijn oogen bestreken: ik zag Hem: ik gaf mij. — De *Hel* in 35: de toestand v. z. gemoed boven beschreven: vgl. 36. *Uw Woord*: Vgl. *Mark.* VII, (32)—34. — 37—56: al deze verzen m. hun vijfvoudig *Ik zag Hem* zijn in dat eerste. *Ik zag Hem* v. vers 35 begrepen: een hand ging over zijn blinde oogen en — daar aanschouwde hij den *Vollen*, den *Ganschen Christus der Schriften*: de vreeselijkste duisternis was in een alles overstralend middaglicht veranderd: daar verstond hij op eenmaal het gansche

Woord Gods in O.- en N.-Testament. 37—40: vgl. *Gen.* III, 14—15, waarin voor D. C. de voorspelling (aan *Adam*) v. d. Christus, den uit een vrouw geboren Godmensch ligt, die den Satan zou overwinnen. In de Openbaring wordt de Satan *Draak* genoemd; men denke a. d. Paradijsslang. 41—44: Hem, v. wien voorzegd was, dat hij in d. stam der *Israëlieten* zou geboren worden uit Abrahams geslacht (*Koninklijk*: vgl. *Gen.* XVII, 6; uit dit geslacht was ook Koning David). — *Lenden* (het weeke boven de *heup*): Bij de *Israëlieten* werden de heup en de lendenen als de zetel der manlijke voortbrengingskracht beschouwd. Vgl. Dr. R. A. Kollewijn, *Poëzie v. Bijlderdijsk, Zwolsche Herdrukken*, n°. 6, pag. 102 — *scheidsm. der Heidenen* is genitief v. kenmerk: de muur die de Heidenen (de niet-Israëlietische volken) v. h. door Jehova uitverkoren Israël scheidt. Met de komst v. d. *Messias* kregen ook de Heidenen toegang tot Jehova en deel aan het Heil in Christus; en „als eenmaal de Wereldgeschiedenis voltooid zal zijn en dan die *Spruit* uit Isaï's stam in volle Schoonheid staat, Christus volle Heerlijkheid gezien zal worden" (43), dan zullen alle Heidenen met Israël zijn toegetreden. Let op de èenheid van voorstelling in: *Spruit volbloed-rijpheid*. (Voor *Spruit* vgl. *Zacharias* III, 8; VI, 12; *Jesaia* XI, 1, waarin *Isaï*, de Vader van *David*). — 45—46: *schaduw* is (van *schaduw* als *omtrek*, *schets*: vgl. Vondels *Lucifer*, het *sonnet* op Ferdinand III, en de aantekening in Cramers Uitgaaf, *Zwolsche Herdrukken*, n°. 3—4): *schetsen*, *afbeelden*. Het ceremonieel v. d. Israëlietischen eeredienst wordt beschouwd als de zinnebeeldige voorstelling (het beeld, de „afschaduw", de „schaduw") geweest te zijn v. d. toekomstigen *Messias* (Christus) en 't geen Hij verrichten zou (zoo b. v. de Hoogepriester het beeld v. d. *Messias*-zelf; de twaalf edelsteen en m. d. namen der XII stammen het beeld dāarvan, hoe Christus zijn volk draagt; etc.) — *Sion* is Jeruzalem, de Tempelstad. — *Horebs Verbond*: Met Abrah., d. stamvader, had Jehova zijn verbond gesloten: op den tocht door de woestijn bevestigde Hij dit en gaf de *Israëlieten* de Wet die zij hunnerzijds te houden hadden: zij bevatte niet alleen de bekende Tien Geboden, maar het gausche Boek *Leviticus* (zie ook *Exodus* XIX en vervolgens) en schreef den geheelen Eeredienst voor met al zijn *offers* en *plechtigheden*, tot in de kleinste details: dit alles was vol *Symboliek*. De Wet werd op den *Sinaï* gegeven, maar deze wordt wel m. d. berg *Horeb*, daar dichtbij, verwisseld. — 47—48: in Christus is het Levensraadsel opgelost: vgl. o. a. *Johan.* I, 18. — 49—56: *den Wortel van D.'s geslachte*: vgl. *Jezaia* XI, 10; *Wortel*

(oorzaak) en *Spruit* beide v. dien *Stam*: dit geslacht wàs òm den Messias voort te brengen: dus is de Messias de Wortel daarvan. *Heer* en *Koning* noemt David den Messias in zijn Psalmen, en Christus heet de *Zoon Davids*. Vgl. voor 52: *Hebr.* II, 10; V, 7—9. Voor 56 denk aan: *Mijn God, Mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten*: *Markus* XV, 34. — 57—59: *Goël*: zie *Aant.* bij vers 58 *Aan de Poëzy*. *Onheilverwinster*: vgl. 17. — 61—68: klemtoon in 61 op *ù—ù*; ook in 62, 63; op *G`ij* en *m`ij* in 65; in 66 op *hèm* en *ù*. We hebben hier van die vragen als in de *Inleiding v. Voorzinnigheid* 43—44, 51—52, 53—54 (zie *Aant.* aldaar): „Indien *Gij* dàt hebt willen doen, O, maak mij U dan waardig, reinig en heilig mij U zelve (67—68) door den Heiligen Geest: *Vijftig dagen na Paschen*, op het Pinksterfeest zond Christus zijn discipelen d. *Trooster*, d. *H. Geest* (vgl. *Joh.* XIV, 26). — In 66 is *niet* in de onde „dubbele” ontkenning, die D. C. mèèr heeft. — *Engel des Levens* (61): De *Engel des Doods* is een oud-Joodsche voorstelling; de dood als *Engel des Levens* is zekerlijk een christelijke idee; denk aan Vondels *Constantijntje* en zijn *Uitvaart v. Maria v. à Vondel*. Den oorsprong van het idee ken ik niet; 't is niet Bijbelsch. — 70: Vgl. *Mattheus* XVII, 19—20. Voor 71 vgl. 2 *Kon.* I, 10, 12, maar toegepast i. d. zin van vers 72.

De paar volgende gedichten zijn u. d. tweede periode v. D. C.'s leven. Over het veranderen v. z. denkbeelden zullen wij het in een tweeden te verschijnen bundel hebben. Nu slechts ter toelichting van

De Stem des Heeren het volgende: Sinds omtrent 1840 was D. C. niet meer de Reactionnair, die, tegenòver de Eeuw, alleen heil in het *Oude* zag. De geschiedenis was hem v. toen af de v. God gewilde en door Hem geleide voorbereiding van het naderende Koninkrijk Gods op Aarde. Het onderhavige gedicht is de uiting v. d. indruk dien de Februari-Revolutie op hem maakte. Het heroïsche D. C.-hart wordt vervuld v. *verheven ontzetting*: hij voelt Gods nabijheid, hij ziet Jehova Zebaoth, de Heere der Heirscharen in de heerlijkheid v. Zijn strijd. Hèm slechts hoort hij in die donders en die stormen. En hij, D. C. siddert nièt: in de onweersgalmen klatert de Stem v. h. boek der Openbaring: *Ik Kom!* — 1—4: De mannen der Juli-Revolutie (1830) zelf, de mannen in *wie de Geest der Eeuw* wàs, hadden Frankrijk in d. waarachtig-vrijzinnig gewaanden *Louis Philippe* een *koning* gegeven: de

Orléansen kwamen met hem op den troon. In 1848 nam de Eeuw dat koningschap terug: "de "Burgerkoning" had zijn roeping niet volbracht, zijn Huis werd v. d. troon vervallen verklaard en de Koninklijke Familie moest Frankrijk verlaten. — 5—16: schilderen de omstandigheden waaronder 1—4 plaats had. 5: de nationale Garde werd den Koning ontrouw. 7: Orléans was een zijtak van Bourbon; doch tevens zal hier gedacht zijn aan de eigenlijke Bourbons, de afstammelingen v. Lodewijk XIV, die in Lodewijk XVIII (1824) en Karel X (1830) hun laatste koningen hadden gehad, en door Orléans in 1830 verdrongen waren. 8: Die *Weeuw* is de Hertogin v. Orléans, de Duitsche echtgenoot v. Louis Philip z'n in 1842 overleden oudsten zoon den Hertog v. Orléans (vgl. *Kompl. W.* 462—465: *Orléans*), moeder v. d. elfjarigen Graaf v. Parijs, den wettigen troonopvolger. Zij had steun gezocht bij de Volksvertegenwoordiging: velen wenschten haar Regentschap: ondertusschen werd de Republiek uitgeroepen. Vgl. *De Génestets De Hertogin v. Orléans*, Eerste gedichten, 74. — 11: de voornaámste mannen waren onder de tegenstanders der regeering: onder hen Lamartine, de groote Dichter en Staatsman. 13—16: *de orakels*: Gods Woord; *het einddoel*: de komst v. Christus en de stichting v. een duizendjarig Godsrijk op aarde; *de gangen v. h. lot*: de loop der geschiedenis. — 17—24 en v.v.: D. C.'s interpretatie v. 1—4, zich aansluitend bij 13—16: de Christen staart het aan en hij ziet het: "*Gòd is Koning!*" (in 25 en 33 behoeft *God* dien krachtigen klemtoon niet). — *Bergen en wereldhoogten*: de Vorsten, al wat hoog is. — 25—32: *Gevallen, hoezeer* door tienduizenden gesteund. *Maar* etc. — 41—48: *bidt* is *Imperatief*: met vooropgaande bepalingen; *dààr* in 47 is *daarbòven* (43), in 48 is het *hierbenèden*; *genadewegen*: de wonderbare wegen die de Goddelijke Genade den vrome langs leidt (in 48: *zangen* daarvan). — 56: Die *Zanger* is Lamartine. Hij was door een vrome moeder opgevoed, en met zijn romantische, religieuze poëzie werd hij voor heel Earopa in 1820—1830 de Dichter bij uitnemendheid: ook D. C. vereerde hem en men vindt in de *Kompl. W.* eenige door een gedicht *Aan Lamartine* voorafgegaane vertalingen uit hem, waaronder *Geestdrift* (L'Enthousiasme) geheel Da Costiaansch is geworden. Wat D. C. bovenal geboeid moet hebben, is de wonderbaarlijke macht v. Lamartines welsprekendheid (51 etc.), zooals zij zich metterdaad in 't betengelen v. razende volksmenigten in de Revolutiedagen deed kennen (53—56; vgl. *Orléans*, 464). Als Staatsman speelde L. een belangrijke rol. Hij behoorde i. d. Volksvertegenwoordiging t. d. oppositie en werd op den dag v. h. oproer (24 Febr.) mee gekozen i. h. Voorloopig

Bewind. Vergeefs trachtte hij (gematigde beginselen toegedaan) de directe afkondiging der Republiek den dag daaraanvolgende tegen te gaan. Ondertusschen werd hij de man van h. oogenblik en twaalf departementen zonden hem naar de Nationale Constitueerende Vergadering, die in Mei bijeenkwam. Hoe de dichterspersoonlijkheid v. L., D. C. imponeerde, blijkt ook hieruit, dat, in den toon v. teleurgestelden eerbied, drie coupletten over hem gaan. 58—59: "toen gij uwe vrijheidsidealen gingt *verwezenlijken*"; 61—62: "een last *zwaarder* voor u dan de plichten v. een koning"; 63—64: God zal beslissen wat gij waart (vgl. 65—68) in uwe daden: wij nietige, vergankelijke menschen (*aardwormen*) weten het niet, ons oordeel kon Hij beschamen (*aardworm* slaat *niet* op L.). — 73a—88a: Deze twee coupletten sla men bij eerste lezing over. Zij behooren toch niet tot het oorspronkelijk gedicht en werden na 2 Dec. 1851 hier ingelascht. Dit is de datum v. d. bekenden Staatsgreep v. Lodewijk Napoleon, die, als president der Republiek, zich toen gewelddadig van d. Nationale Vergadering ontsloeg en in een nieuwe staatsregeling zich den grondslag legde v. h. toekomstig Keizerschap (1 Dec. 1852), dat D. C. i. zijn ontboezeming hier profeteert. Lamartines politieke beteekenis was v. zeer korten duur geweest en met h. opkomen v. Lodewijk Napoleon spoedde de Republikeinsche vrijheid snel ten einde. — 73—80: *Zelfvolmaking*: de volmaking v. d. Mensch uit en door zich-zelfen: daartegenover stelt de Schrift dat de mensch *gevallen* is en, ook voor den vrome: "zonder Mij kunt gij niets doen." Dit is inderdaad de XIXde-eeuwsche inbeelding. Dat hij in 1851, eer dan in 1848, bepaaldelijk ook tegen Rome protesteert, heeft zijn oorzaak *mis*schien daarin, dat, terwijl in het transigeeren v. Pius IX met de vrijzinnige denkbeelden de Stoel van Rome een oogenblik zelfs wankel scheen (Pius' vlucht: 24 Nov. 1848—12 April 1850), deze Paus na zijn terugkeer m. grooten ijver en verstand, en groot geluk, ging arbeiden om de Middeleeuwsche Kerk in haar heerlijkheid te doen herleven. — 88: Bij 85—88 vgl. weer taalk. *Inleiding Hymne Voorzienigheid* Aant. 54; *Waart* (85) is dus geen Voorwaard. wijs: "*Hebt gij dat kunnen doen?*" — 97—104: vgl. couplet 5—6, 10, ook b.v. het begin v. *Wachter, wat is er v. d. Nacht*; en v. *De Chaos en het Licht*. Taalk. vgl. 85—88. — 't *Jongste woord zijns Woords*: Zijn laatste openbaring: vgl. Openb. XXII, 20. Hij die *antwoordt* is Christus. Die komst v. Chr. is de toekomst waarvan in 71 en 87a: het eind der geschiedenis, dat D. C. geloofde niet meer ver af te zijn; vgl. voor die verwachting vooral het slot v. *Wachter, wat is er v. d. Nacht?*; den

zang op het slot v. *Een Lied* in 1840; zie ook in de laatste regels v. 1648 en 1848 het slot v. ons onderhavig gedicht herhaald.

Heimwee: Dat land is *Palestina*; die stad is *Jeruzalem*; dat Huis *de Tempel*; die Schare de *Joden in hun ballingschap*; het Volk is *Israël*; de *Leidsman dier Vaderen*: Jehova die hen uit Egypte tot dat *Beloofde Land* heeft geleid. Dit lied is het Israëlietisch-Christelijke *Kennst du das Land* = (Goethe's „Ballade” *Mignon*, waarvan het navolging is): ingegeven door diezelfde verwachting, die *De Stem des Heeren* inspireerde: Christus, de Zone Davids zal d. troon Davids eenmaal zelve weer i. zijn heerlijkheid herstellen: mijn Jeruzalem zal weer herrijzen, mijn Volk zal weer aller Volken middelpunt zijn: dan zal mijn Volk gekomen zijn t. d. Messias, dien het doorstoken heeft. In d. tijd v. dit gedicht begon het geloof a. Israëls naderende wederherstelling krachtig op te leven (men denke aan h. profeteeren v. d. bekenden Schot John Cumming): daaraan herinnert dat „*Verstrooide schaar, daarheen!*” en dat *Praesens*: „Zijn dooden *leven* weer! Zijn stammen gaan weêr opwaart”. — De vier eerste regels i. d. *Verl. Tijd* schilderen Palestina's voormaligen bloei. — Het tweede couplet spreekt v. die „*schaduwen*”, waarover onze Aant. bij den *Voorzang* v. *God met Ons*, vers 45—46: het bloedig offer is het zinnebeeld v. d. Gekruisten Messias; in 't heiligdom gebracht: bedoeld wordt het *Zondoffer* v. d. *Grooten Verzoendag*, wanneer voor de zonden v. h. gansche volk boete gedaan werd: met h. *offerbloed* ging de Hoogepriester dan i. h. *Heilige der Heiligen* (hier het Heiligdom) en besprenkelde daarmee het deksel v. d. Arke des Verbonds: daarover zie men de Aant. bij *Jericho* 11—14. — In couplet III beteekent *dood* geëste-lijk dood. *Opwaart-gaan* is: ten tempel. *Misdrijf* is onderwerp, in 15. In 16 denke men a. het *bloed* der Verzoening. 17—18: als Israël tot Christus komt dan is het tijdstip nabij, dat Christus weerkeert tot de aarde: Israëls bekeering kondigt de naderende vestiging aan v. h. Duizendjarig Rijk. Vgl. ook Rom. XI, 13—16. — Bij het nu volgende gedicht teekent (vers 22) D. C. zelf aan: *Het Heimwee*, voor mijne dochters op muzijk v. Mendelsohn Bartholdy door mij geschreven.”

By het Afleggen van Uiterlijken Rouw over Hanna:
1—3: „die vader en moeder nooit anders dan blijdschap was”.
Ingewanden = het binnenste, het hart. — 7—8: in 't *vergezicht*: die onafzienbare rijen (vgl. 28); de gezaligden zijn,

in de *Openb. v. Johannes*, in *witte* kleederen. — 9—10: 't *voorhof*: het sterven. *mijn dierbre!*: de *teér geliefde* v. 1, de moeder en echtgenoot. *Aanbiddend*: nl. Gods goedheid en genade. — 11—12: *honigzeem*: zoetheid; *de vreugd* = de Hemelsche Vreugde. — 17, 19: de zinnen m. *Zoo en conjunctief* zijn „toegevend”. — 20: de herinneringen a. al wat zij in haar en met h. genoten hebben. Nu lette men op dien innig-schoonen overgang tot 21 en vervolgens. Wederom is het *de Stem*, het geluid (21), dat voor D. C. de ziel vertolkt. Het *Daarheen* is het gedicht *Heimwee* hiervoor. — 24: *hooger*: veiliger, ver v. d. aarde, dichter, ja dicht bij God. — 25—28: Voor d. Christen heeft de *prikkel* des Doods zijn scherpte verloren: hoe zonden wij dan eenwig kunnen rouwen: *Wij gaan tot haar, of zij komt weder tot ons. ontelbre*: vgl. *Openb.* VII, 9. D. C. denkt hier a. de wederkomst v. Chr. met zijne Heiligen. Vgl. b.v. Matth. XXIV, 30—32.

Hagar: God had aan Abraham voorzegd, dat hij de stamvader v. volken zou worden, zoo talrijk als de sterren des hemels en het zand der zee. Maar hij en Sara blèven kinderloos. In haar bezorgdheid gaf hem Sara toen haar dienstmaagd Hagar, een Egyptische, tot vrouw. Die Hagar werd moeder. Nu werd de ijverzucht bij Sara wakker. Zij kon de dienstmeid, die m. minachtende oogen op haar neer durfde kijken, niet langer uitstaan. En Abraham vond het goed, dat zij Hagar wegjoeg.

Hagar vluchtte de woestijn in, — om straks terug te keeren. Zij mag niet ondergaan, want het kind dat ze bij zich draagt is een zoon v. Abraham. Wel zal hem straks nog een ander worden geboren, een Izak, uit Sara-zelve, maar ook op Ismaël, Hagars zoon, rusten Gods Beloften: ook uit dien zullen volken voortkomen en koningen.

Als nu Ismaël veertien jaar is geworden, komt Izak, en dan ontbrandt de oude ijverzucht weer, en ook Ismaël haat den jonggeborene. Wederom moeten zij heengaan. Maar Ismaël is nu een opwassend held, en de woestijn wordt het toneel v. zijn daden.

Gods Beloften gaan in vervulling. De zoon v. de slavin wordt de Vader der Ismaëlieten, der Arabieren, en men kan v. hem niët spreken, of het eindeloos perspectief v. Arabië's grootheid ontrolt zich: aan 't begin v. die koninklijke heirbaan die de Arabieren zich midden door de volkeren slaan, *staat Ismaël*, en achter hem zijn uitgeworpen moeder: *Hager*.

De inhoud v. *Genesis* XVI, en vervolgens, had zich voor een *idyllisch* Episch Verhaal geleend. De uitgever Kruseman noodigde D. C. uit tot een Hagar-gedicht; hij wou zulke gedichten bij een verzameling Engelsche gravures (aan d' orde v. d. dag toen), die *Bijbelsche Vrouwen* voorstelden, en onder diën titel zou dat gezamenlijk als een *Dichterlijk Album* uitkomen *). De plaat die D. C. voor zich kreeg, was òòk nog al idyllisch: 't stelde een schoone jonge vrouw voor, tegen een schaarsbegroeiden wal geleund, met wat woestijn tot achtergrond; in 't gebaar v. 't zijwaarts buigend hoofd en de langs het lijf gestrekte armen, met de handen zijwaarts-af wijzend, in h. gehèele gelaat, i. h. mooie, gloedvolle oog vooral, ligt dit: „Mij rest niets meer; ze hebben mij uitgeworpen, waar zal ik heengaan”. Om deze voorstelling nu heeft de dichter zich niet bekommerd. Bij hem zien we Hagar vermoeid voort-hijgen, m. voorovergebogen lijf, geheel af van haar tocht; ook is er op de plaat geen waterflesch (vs. 27) of iets anders dat a. h. bijzonderen toestand doet denken. Hij heeft zich ook niet tot de schildering v. belangwekkende idyllische tafereelen laten verlokken. Hem inspireerde het, dat die vrouw „de *Moeder Ismaëls*”, de v. God gezegende stammoeder v. dat groote Arabieren-volk was geweest. Hij schildert ons de Arabische woestijn met haar verschrikkingen. En dan de ellendige i. h. verlatenheid. Maar daar wordt zij hem tot een wonder van Gods Trouw. Daar verandert het tooneel. De woestijn bevolkt zich. De honderden worden tot duizenden. Duizenden voegen zich bij duizenden. Een wereld-godsdiens wordt uit dit volk geboren! Tienduizenden trekken op en verspreiden zich, al vermeerderend, over de aarde, om rijken te vernietigen en nieuwe te doen verrijzen. Het oog v. d. dichter volgt hen en vliegt de eeuwen door. En telkens weer denkt hij terug a. die verstootene moeder, de slavin die vorstin was: „De *Moeder Ismaëls*!” De geheele geschiedenis doemt op voor zijn geest: tafereel na tafereel. Daar gaat het Ismaëlieten-volk deel nemen i. d. Arbeid des Vredes. Het heeft een wereldrijk gesticht; het zal ook een wereld v. wetenschap en kunst veroveren. In een breed perspectief laat D. C. zijn visioen zich voor ons uitbreiden en uitstrekken, tot op de Nieuwere Tijden toe, neen verder, al verder in een wemelend verschiet, tot d. eindpaal v. alle geschiedenis, want voor D. C. is de Geschiedenis geen raadsel. Die Hagar in de woestijn is een *symbool*

*) *Bijbelsche Vrouwen. Dichterlijk Album.* Bij A. C. Kruseman te Haarlem, 1848.

voor hem. Gelijk zij zelve eenmaal is weergekeerd tot de tent v. Abraham, zoo zal heel Ismaël eens weerkieren t. dien Vader v. alle Geloovigen: immers Ismaël zal aan 't einde der dagen m. alle volkeren t. Christus komen, en Christus is uit Abraham. Gods Belofte zal dan in algeheele vervulling gaan. Ismaël zal genade vinden in Zijn oogen en leven voor eeuwig! Ook dat aanschouwt de dichter, en wederom rust zijn oog op de Verlatene in de steenwoestijn, die zich voor God vernederen gaat: Ja waarlijk, God is getrouw!

Om een volledig overzicht te verkrijgen, onderscheiden we in dit geheel de navolgende deelen: I. Inleiding: de woestijn; de uitgedrevene Hagar (1—20—38) Gods Belofte en Terugkeer; — II. Moeder en zoon andermaal uitgedreven (39—57); — III. De Arabier met kemel en ros: Ismaël een stam geworden (58—74—90—104); — IV. De Arabieren treden op in de Geschiedenis (105—151); — V. Mohammed (152—200); — VI. De bloeitijd der Arabieren in 't Westen en Oosten (201—237); — VII. De botsing m. het Christendom; de Kruistochten en de Hervorming (238—288); kwijning en ondergang; — VIII. De toekomst v. Ismaëls volk: alle volken naderen tot Christus (289—325); — IX. Laatste blik op Hagar.

1—20. In 1—2 is *wonderen* het subject v. *vereeuwig* en *grond* h. object v. dit werkwoord: Gij zaagt hoe die wonderen den grond vereeuwigen. — Over de constructie met *laat derven* zie *Taal en Letteren* 1892, pag. 200. — 7: de stormwind: de Samoem. Het beeld in 7—8 doet aan vreeselijke worstelingen en geweldige krachten denken: de storm is hier als een geboeide reus (vgl. 11). — 10: *wervelen* is draaien, ronddraaien. Let op het reflexivum! — Lees 8—11 alsof achter *zal zijn!* een komma stond. — 13: „grammaticaal” behoort dit *zulke* te zijn. — *Van landveroveraren* is bepaling bij *scharen*: deze scheiding v. de genitief-bepaling van 't bepaalde woord hoort tot de kenmerken v. D. C.'s dictie. — 15: de Israëlieten trokken na hun uittocht uit Egypte 40 jaren in de woestijn rond; „de veertig jaren” (17) nl. de *welbekende* veertig: vandaar 't bep. lidw.; *teekenen*: wonderdaden Gods, als *bewijzen* (teekens) van Zijn trouw en mogendheid; het *erfand* (16) is Kanaän (Palestina), dat God reeds aan Abrah. als een *erfelijke* (vaste) bezitting v. zijn nakomelingen had toegezegd: het „Beloofde Land”. — 17: *twintig eeuwen*: het rondtrekken door de woestijn gerekend op $\pm$ 1400 v. Chr., komt men op $\pm$ 600 n. Chr. toen Mohammeds op-

volger, de eerste Khalif, Aboe Bekr, d. Islam begon te verbreiden. — *Saracenen*: de naam die den Arabieren (later ook de Mohammedaansche Turken) in Eurôpa gegeven werd). — 19: *half gekend*: er lag waarheid in Mohammeds Godsdiens: „Er is maar één God.”; maar de *volle* waarheid was het niet. — 20: „en een keer te brengen”: in deze twee regels is samen-trekking.

21—39. In 27 maakt het „kloppen” haar stootenden gang aanschouwlijk. — 28: *klemmend*: vgl. „klemmende angst” bij onze dichters: „nijpend”. *Weegt: wegen* is hier „zijn zwaarte doen gevoelen”: vgl. „zwaar woog de koningskroon hem op het hoofd”; deze beteekenis brengt mede, dat het w.w. dan meest m. d. „datief” van den persoon staat. — 30: *naast Sara*: de beteekenis v. dat *roem dragen* komt in „naast Sara” uit: zij stelde zich i. dat roemen als met de meesteres *gelijk*. — 31: *Verwatene*: D. C., die nog al eens een archaïsme hêeft, gebruikt *verwaten* hier merkbaar in zijn oorspronkelijke beteekenis: „uitgebannene”, „verstootene”, „smadelijk verworpene”. Het is het verl. deelw. v. *verwaten verwiet*: uit de gemeenschap der kerk stooten, excommuniceren. Bij de nu volgende regels denke men aan *Genes. XVI, 7—14*: de vertroosting en het gebed des Engels *roept D. C. haar i. d. geest toe*. — Het *land van Cham* is Egypte; Hagar was een Egyptische. De *eikenbosschen van Mamre* worden *Gen. XIII, 18* genoemd: Abr. woonde daar toenmaals. — 35—36: let op de tegenstelling. *Belofte*: een woord v. groote beteekenis vooral in het O. T. en nog in h. werkdadig Orthodox Christelijk geloofsleven: het behoort t. d. vaste *terminologie* v. h. Joodsch-Christelijk Geloof; zie het Doopformulier der Hervormden, achter het kerkboek. Onder de Beloften verstaat de geloovige al wat God a. zijn volk heeft toegezegd als bewijzen van z. onveranderlijke liefde en trouw: de eerste belofte vindt men *Gen III, 15*; aan Abraham vielen (en in hem a. Abrahams kinderen in het Geloof, d. z. allen die van Christus zijn) de heerlijkste beloften ten deel. Het geheele O. T. door openbaart Jehova zich in beloften, zoo in *Gen. XII, 2, 3, 7*; *XVII, 4—9*; *Exodus XXIX, 43—46* etc. De geloovigen worden wel „Kinderen der Belofte” genoemd; vgl. het Doopformulier. Van deze dingen althaus iets te weten is voor ’t verstaan v. D. C. noodzakelijk. — 36: de *heup* was bij de Israëlieten de zetel der mannelijke kracht (teelvermogen); vgl. *Gen XLVI, 26*; *Exod. I, 5*; *Richteren VIII, 30*. Onze dichters namen de uitdrukking over; zoo noemt Bilderdijk zijn kinderen: *Spruitjens van (zijn) heup*. — *Is koning*: nl. als patriarchen der volken en als stamvaders

der vorsten, die, naar de *belofte*, uit Abr. zonden voortkomen; vgl. ook *Gen.* XVII, 6, 20.

39—57. Vgl. *Gen.* XVII, 15—22; XVIII, 1—16; XXI, 1—22. — Dit eerste *De moeder Ismaëls* is in een toon v. meewarigheid. — 40—42 Bijzonder gebruik van *staan* bij D. C., dat ook voorkomt in *Uitboezeming* (*Kompl. W.* 438), vs. 8 (zie *T. en L.* IV); vergelijk vooral. De juiste opvatting is wel: „Maar Sara staat daar, op Gods gezetten stond, als de moeder v. h. zaad, waaruit de Messias eens zal geboren worden. Men moet indachtig zijn, hoe de belofte aan Abraham zò lang on vervuld blijft, dat er, naar menschen berekening, v. vervulling geen sprake meer zijn kan. De aartsvader is straks honderd jaar, Sara zal haar negentigste voltooien; beide hebben ze gelachen om het denkbeeld v. vader- en moederschap. En evenwel — God heeft het nu vastgesteld, dat Sara daar staan zal en gezien worden als een teeken van zijn getrouwheid en macht. Maar S. mede staat is: S. mede wordt gezien: staat voor het oog v. Abraham en de menschen, staat daar op eenmaal voor zich-zelve als de moeder v. een grooten zoon, daar, nl. op Gods gezetten stond. — *Menschelijk* is „op menselijke wijze.” — *De Zoon*: staat gespatieerd = die ènige Zoon, Gods Zoon. — 44: *de aartsvaderlijke knien*: de adjectieven op -lijk komen, vooral in XVIIe eeuwsch, voor met de beteekenis v. d. geuitief v. 't grondwoord: „de moederlijke schim” (*Palamedes*): nog „de stedelijke inkomsten”, „het Koninklijk paleis.” Maar „een koninklijk paleis” kan iets anders beteekenen: „als v. een koning.” *Aartsvaderlijke knien* nu is als *geuitief* bedoeld, maar ongetwijfeld hebben we hier tevens te denken a. al het liefelijke in d. vadersnaam: We hebben namelijk met nog een derde schakeering in de beteekenis der adjectiva op -lijk te rekenen, en deze staat tusschen de beide andere in en vormt d. overgang als 't ware: Bij een woord als „vaderlijk”, „goddelijk” kan men, behalve enkel op aanhoorigheid (bezit), tevens op het kenmerkende zien, dat in die aanhoorigheid gelegen is. Dat we bij „aartsvaderlijk” hier ook moeten denken a. de vaderlijke *liefde* is voelbaar in *gekoesterd* (45). — 47: *man in z. en kr.* = „terwijl hij man i. z. en kr. is” of „hoezeer hij etc.” *Hulde brengen* is hier het juiste woord, in de oorspronkelijke beteekenis: het was de daad v. erkenning v. een leenheer door d. leenman of vasal. — 48: *zijn boog* (1^e vn.): nl. van Ismaël. Treffend drukt deze vergelijking de gezindheid v. Ismaël uit. Te letten op het aan hoofd- en bijzin gemeenschappelijk *schiet*, en op het meesterlijk vooraanplaatsen v. *den pijl*: hierin zit het effect der vergelijking: daardoor voelen we

in 50 dien *blik* òòk als een *pìjl*, de *korte* woorden „*pijl*” en „*blik*” trekken elkander aan. — 50: er zou ook kunnen staan: „een *blik* van *wrevel* en van *spot*”, maar de voorstelling is dan niet dezelfde. „*De blik* v. d. *wrevel*”, met het *bepalend* lidw. is: die *bekende*, d. i. die *eigenaardige* *blik*: door dien *blik* aldus meer onderscheiden (bepaald) voor te stellen, wordt tegelijkertijd de gemoedsaandoening voorgesteld als zich *eigenaardig* v. andere aandoeningen onderscheidende: dit gaat samen en vandaar ook *des wrevels*. Het bepaalde *den bl. des wr.* zegt: men behoeft niet te twifelen, wat daar is in zijn oog; het is die bekende *blik* v. *den wrevel*. Ismaël is *verontwaardigd* (49), daar hij zich naar achter geschoven gevoelt; die *verontwaardiging* wordt *gramstorigheid* of *wrevel*; en hij *wreekt* zich in *spot* (50) over de oude Sara die nog moeder wordt, en over den honderdjarigen Abraham met zijn schootkind. — 51—52: vgl. vers 29—30, de zonde v. Hagar. — *slaat een versehe wonde*: het juiste woord: vgl. 48—49: die *pijl* trof haàr in 't hart. — 53: zie *Gen. XXI, 12*. „Iemand handhaven” heeft gewoonlijk nog een bepaling met *in* bij zich („iemand in z. recht handhaven”). Maar de nadere bepaling blijft ook wel weg. Het is dan „iemand steunen en staande houden”, „in 't gelijk stellen”, „beslissen in 't voordeel v.”. — Het *Neen!* wil zeggen: „Neen, ook de Heer duldt het niet.” — 54—57: Hagar is *Vorstin* als de eerste v. d. volken en koningen, die uit haar voortkomen. — In d. zin *noch binnen haar plooiën etc.* hoort het onderw. en gezegde v. d. voorafgeganen; *haar plooiën*: nl. de plooiën v. de tentgordijn; *deze twee*: die twee zonen. — *tentgordijn* staat voor *tent*. — 57: Vgl. *Gen. XVI, 12*, waar Ismaël „een *woudezel* v. een mensch” heet: „zijn hand zal tegen allen zijn, en de hand v. allen tegen hem.” Voor „*woudezel*” zegt D. C. *woudstier*; het is namelijk niet geheel zeker wat dier er met 't Hebreeuwsche woord dat er staat, bedoeld wordt; in 't O. T. komt 'et mèer voor. Blijkbaar was 't een mooi, sterk en snel dier. Gelijk *woudstier* tegenover held, staat nu lam tegenover herder. Izak werd een herdersvorst. D. C. denkt hem zich als een zachtmoedig man: vgl. *Gen. XXVI, 17—23*. — Opmerkelijk is de symmetrische rangschikking der deelen in 54—56: in den eersten zin gaat het voorwerp aan het gezegde vooraf, i. d. tweeden (*noch [gedoogt zij] binnen haar plooiën deze twee*) volgt het voorwerp: juist door deze schikking komen die voorwerpen (Sara en Hagar, Izak en Ismaël) krachtig naar voren. Iets dergelijks is er in de rangschikking der bijstellingen in 57: ab-ba. — Omtrent *de tentgordijn* merken we op, dat „*de gordijn*”, door „*het gordijn*”

steeds meer verdrongen, daardoor, als min alledaagsch, een lievelingsvorm v. dichters en redenaars is geworden. Het is een kenmerk v. de taal der Woordkunst, dat zij veel oudere vormen heeft: die zijn ongemèen: zoo *de ure*, *den oogenblik*, *de getuigenis*. Op deze eigenaardigheid, die b.v. ook uitkomt in de keus v. d. meervoudsuitgang *-en* voor *-s*, lette men steeds.

58—74. Omtrent de bedoeling v. h. tēkenmale herhaalde *De Moeder Ismaëls*, zie pag. 61. — 60: Men lette op het voor aan den regel *geïsoleerde*, en daardoor naar voren komende: *Ook zy!* Door zulk isoleeren laat D. C. vaak meesterlijk vooruit komen waar 't op àankomt. — 60—63: het geloof a. d. samenhang tusschen d. loop en de standen der sterren en den levensloop der menschen is ook bij de Israëlieten oud. D. C. schrijft het blijkbaar a. Hagar toe en is daarbij misschien gedachtig, dat Hagar een Egyptische wordt genoemd en Egypte gehouden werd voor het moederland der astrologische wetenschap. *Verwarrend* noemt hij die wolken, die hun gelukster a. hun oog onttrokken, jaar het Hagar deed *twijfelen* a. de profetieën, die haar gegeven waren. — *Wanneer* is = *toen*. — *Eenzaamheid*: hier concreet; in deze drie woorden (*de dorst der schroeïende eenzaamheid*) is de woestijn uitmuntend geteekend. — 64: *spreekt*: de dichter laat het verleden feit eensklaps tegenwoordig worden, opdat we de woorden des Engels nu als zelf hooren. Vergeleken met 't geen de Engel in 't Bijbelverhaal zegt, is het duidelijk, dat de dichter de breede omschrijving, 65—74, ook hier niet i. d. mond v. d. Engel legt, maar daarin diens woorden zelf herdenkt; net als in 32—38. — 65: klemtoon op *zult*. In *„Gij die uit A. zijt”* ligt het *argument* voor *Gij zult niet sterven*: want, Gij zijt Abrahams bloed, een zoon der *Belofte*. — 66—67: men lette op het verband dezer twee zinnen, *hoe* de *tegenstelling* daarin is uitgedrukt. Bij het lezen van *De Woestijn* heeft zich een oogenblik uw graf gewaand te zijn moet de stem aldoor krachtig *rijzen* en de woorden moeten al sneller op elkaar volgen; het wordt bijna een rhetorische *vraag* en zinnen als deze zijn dat soms geheel en ze hebben dan ook een vraagteēken. Dan, bij d. tweeden zin, *daalt* de stem: de tegenstelling uit zich i. d. toon: tegenover d. nadruk en de raschheid v. d. eersten komt het kalme, gelijkmatige, vaste rhythmus v. dezen; klemtoon op *gloriën getuigen*. De tegenstelling uit zich verder in dat repliceren met hetzelfde beginwoord en in het nadrukkelijke *die: die woestij* d. i. *die zelfde w.* Het is dus ongeveer met deze zinnen, als m. twee menschen, waarvan de een, i. h. bewustzijn v. zijn meerdere kracht, de ingebeelde meerderheid v. d. anderen met zijn tar-

tende, kracht-spàrende kalnte als verplettert; i. h. dagelijksch leven hoort men in de spreektaal dezelfde manier v. repliceren; het eenig onderscheid is, dat de dichter niet tot de woestijn-zelve spreekt. Let ook op 't vooraanplaatsen van *Voor u* in 68. — 67: gloriën: het woord beteekent hier, als niet zelden, oorlogsroem, met bijgedachte a. d. verschillende *gelegenheden* van behaalden roem (vandaar 't meerv.). *Getuigen* m. d. voorwerpsaccusatief = „verkondigen”; ook *getuigen van* = „getuigenis afleggen v.”, dus minder sterk. — 68—71: „Overal zullen ze uw meerderheid erkennen”; meerderheid in al wat woestijnvolken goed en voortreffelijk achten (68—69 is zeer *karakteristiek*). „En al de edele eigenschappen, waarmee Gij uit Abraham en uwe moeder begiftigd zijt, zullen de erfenis zijn v. uwe nakomelingen: Gij zult in hen blijven leven: want uw nakomeling zal *zwerfen* als Gij, *Uw* leven zal hij voortzetten en — *zijn bloed zal hij kennen* (d. i.) hij weet wat hij zijn edele afkomst schuldig is, hij is te fier en te vrij om zich met minder qualiteit v. *bloed* te vermengen: zoo zal de *onverbasterde* Arabier, de zuivere *Ismaëliet* het *beeld* v. z. stamvader zijn en blijven, gelijk hij zijn naam in eere zal houden.” Het is bekend hoe de echte Arabieren zich kenmerken door bijzonderen familietrots; D. C. zelf had dat ook. — Gelijk *vrij en fier* (69—70) aan Hagars fierheid (24) en Ismaëls zelfgevoel (47) herinnert, zoo 68—69 aan de vergelijking in 48; zie *Gen. XXI*, 20. — 71—74: *Zijn* (des Arabiers) *hand is tegen allen*: vgl. *Gen. XVI*, 12. Deze trek is dus weer op den Arabier overgebracht, en in 72—74 is dat „de hand v. allen tegen hem” (*XVI*, 12) omschreven. — „Gèen *menschelijk* bondgenoot”: „het *dier slechts*”; klemtoon op *geen* en op *dier* (niet klemtoon op *dienst*; in *zijn dienst* toch is een attributieve bepaling bij *dier*, hoort daar onmiddellijk bij: het *dier-in-zijn-dienst*). — *geen-os* etc.: de echte Arabieren zijn noch landbouwend, noch jachtvolk en leiden een zwerfend leven; in overeenstemming met het voorafgaande leggen wij den klemtoon op *geén*, *geén* en *kèmel* en *ròs*, liever dan op *òs*, *jacht*, *huïs*. — *te beurt vallen*: daar ons dit als een *gemis* moet voorkomen; het werkwoord wordt meest gebruikt v. het goede dat ons v. hooger hand wordt toebeschikt. 72—74 moeten nu aldus verstaan worden: *Daar is geén menschelijk bondgenoot*, die hem te beurt zal vallen, het *dier-in-zijn-dienst slechts is zijn bondgenoot*, *doch* geén kontertr. os, geén jachthond of huishond, maar zijn *kèmel* en zijn *ròs*.

75—90. „Schip der W.” noemen de Arabieren zelf d. ka-meel. — *Rijk* en *keur* (76) staan tot elkaar in betrekking. —

83 *te vrede*: de *k.* is goedig en lijdzaam van aard. *Te vrede* is de oorspronkelijke bijw. uitdrukking, uit welker bijvorm *te vreden* (met een in de oudere taal in bijw. uitdrukkingen met een voorzetsel zeer gewone *n*: eerst bij zwak verbogen woorden) het adject. *tevreden* ontstond; *te* = „in”. — 84: *vaart* heeft ook bij D. C. anders het adject. zonder *n*; hier geeft hij het een *n* (d. i. hij gebruikt het woord zoogenaamd „manlijk”); daarmee brengt hij de eerste helft v. ’t vers in overeenstemming met de tweede en zoo komt, met die slepende *n*’s, de gelijkmatige gang v. h. dier ook in de woorden. Over het woordgeslacht bij D. C. zie *Taal en Letteren* III mijn critiek van Schelts van Kloosterhuis z’n Da Costa-tekst 37—41. *Trede* kan datief v. *tred* zijn; maar ’t is zeer goed mogelijk, dat de dichter aan ’t anders vrouwelijke *trede* gedacht heeft; met voordacht bracht hij dan, om der wille v. ’t effect (zie boven) de beide *n*’s in ’t vers. Zie *T. en L.* IV over deze plaats. — 85: *kloknaald* = de slinger (Beets meent: de wijzer; vgl. Fr. *aiguille*). — *zich versnelle*: vgl. b. v. 10, 51; niet „worde versneld”, „wordt herhaald”, want het gaat onwillekeurig, als vanzelf: vgl. „het kwaad straft zich-zelf” m. „het kw. wordt gestraft”, „de deur opende zich” met „de d. werd geopend”. — ook *hij*: even goed als de menschen. — 87: *niet altijd eentoonig* slaat op dat zich versnellen = „die toch niet altijd eentonig is”; waarom gewaagt D. C. nu juist v. d. lofzang v. d. p.^p — 88—90: dat hij aan ’t eind v. d. tocht die ’t geduld zoo op de proef stelt, in zijn verbeelding Jeruzalem ziet verrijzen, dat verklaart des pelgrims gemoedsstemming, en die uit zich in een lofzang. Ook de Arabieren houden Jeruzalem heilig.

91—104. De „Idumeesche lijder” is Job, een Edomiet (Edom of Idumen, zuidelijk v. Palestina, deel v. Petracisch *Arabië*). De beschrijving v. ’t paard, *Job* XXXIX, 22—29. *Spreuk*: alles wat in de Hebreeuwsche poëzie didactisch (leerend), gnomisch (spreukmatig), of ook wel *beschrijvend* is, heet *maschal*: hier en daar nu wordt dat in onze vertaling van het O. T. met *Spreuk* weergegeven. Dat *Spreuk* staat o. a. ook *Job* XXVII, 1. D. C. neemt het hier voor „dichterlijke beschrijving”. — *Ter eer zijns Gods*: in ’t boek Job is die schildering om Gods Majesteit te prijzen. Hier is ze de illustratie van 91: Job de Idumeër zingt natuurlijk v. ’t paard van *Arabië*. — 96: een echt Oostersche vergelijking. *By* hoort ook tot *de pijlen* en *het zwaard*. — 100: *verslinden*: vgl. de uitdr. „afstanden verslinden”: het doorvliegt het slagveld: de ruimte *verdwijnt* als achter hem. — Waartoe de laatste regel? vgl. 101. — Of D. C. ’t zou toegeven dat, zooals vaak gezegd is, ros en kernel hier eigenlijk

buiten het gedicht staan, er niet in hooren? Is het niet de Arabier in vrede en in oorlog? En is niet dit strijddros veraanschouwlijkt — de krijgvoerende Arabier zelve? Is deze schildering dan niet een meesterlijk geziene *overgang* tot het volgende gedeelte, en dit niet alleen, maar ook, daar het *de poëzie v. d. oorlog* zoo levendig in ons opwekt, — tot het meemaken van die snelle wereldtochten op de ruggen dier paarden, de ware *voorbereiding*?

105—152. *Die schoot*: zie 14. Misschien heeft D. C. metèèn nog het oog op de zwangere Hagar, tot wie hij pas den blik weer wendde. Een sterk kind, als een Ismaël, laat voelen dat het er is. *Goot uit* in 110 is òók een baren. 108—109: Den Islam te verbreiden was een hoofdplicht der Mohammedanen en die i. d. Heiligen Oorlog viel verwierf zich het Paradijs. — Een *lust* aan 't gevaar en aan sterven die als uit waanzin voortkwam: het denkbeeld v. d. Paradijs, waarin d. Muzelman de hoogste zaligheid beloofd was, werd *idée fixe*. — *Uitdagen en verspreiden*: zij zòeken en brèngen den dood. — 110—115: een zoogenaamde *Homerische Vergelijking*, die b. d. Homerus-minnaar en Homerus-kenner D. C. niet zeldzaam is. Kenmerkend zijn in Ilias en Odyssee die breed-, tot gelijkenissen, uitgewerkte vergelijkingen. Ze beginnen vaak met een „zooals, gelijk”, maar dan blijft de dichter bij z. beeld verwijlen, hij maakt het tafereel los v. 't vergelijkend voegwoord en zet het in zelfstandige zinnen voort. Zoo ook D. C. hier, want 115—116 behòoren tot de vergelijking. In 't algemèèn spreekt men van Hom. Vergel., als de breede Epische stijl (en D. C. is episch in zijn grootere dichtwerken!) het aanschouwelijk beeld als element in zich opneemt. 't Zelfde vindt men in het heldendicht (Epos) v. Vergilius (de *Aeneïs*), en Seneca nam het uitgewerkte beeld in zijn tragedie op. Door invloed van deze beiden kwam het in onze XVIIe eeuwse tragedie: Vondel (*Palamedes*, *Lucifer* b.v.). *) — Let op *goot uit*: dit juist riep het beeld in 's dichters verbeelding op. — *zijn bed als opheft*: zulk een gewèldig sterk rijzen v. 't water, dat het dièn indruk maakt; aanschouwelijk is ook 't volgende, door de tegenstelling v. *diepten* en *hoogten*. Voor 't gebruik v. *als* vgl. 80, 63, — *zoo* in 113 = „zooals”. — 115: „weêrstaat”, 't juiste woord bij *hoogte*; „weêrhoudt bij glooijing. *Hoogte* slaat op *bergen* 112, *glooijing* op *dijken* 113—116: merk op hoe de dichter in dèzen regel, meteen in den volgendèn overgaande tot de zaak,

*) Verkeerd is het dat de term H. V. zou beteekenen een *grootsche*, *verheven* vergelijking.

als 't ware beeld en zaak laat ineenvloeien. *Aanloop* is „aanval”, „storm”. — 118: men ziet *niet*, dat hun getal vermindert. Let op 't verschil van „tijden”: zij vielen, maar zij zijn er nog. — 120: Vgl. de aant. bij 110. Het beeld harmonieert m. h. voorafgegane in 110—116 en is op zich-zelf indrukwekkend juist. — 123—126, 130, 134—141, 148—150: De wonderbare zeggingskracht in 105—152 openbaart zich vooral in deze snelle reeks van Imperatieven. De Imperatief onderstelt *tegenwoordigheid*. In de voorafgaande schildering hebben we die ontzaglijke legerströmen reeds als op korten afstand gadeslagen; thans trekken we mede, we zijn als midden in die tijden, midden in de gebeurtenissen verplaatst. De Imperatief is hier het woord van de macht die niemand weerstaan kan, het gezag waaraan slechts te gehoorzamen valt: die Imperatief is de alom zegevierende Arabier zelve, en in zijn snelle opeenvolging, gevoelen we die geheele wereld als in een spanne tijds onderworpen (in nauwelijks honderd jaren hadden de Arabieren een rijk grooter dan ooit het Romeinsche geweest is). De dichter dompelt zich in die warreling, hij leeft alles mee, en als eindelijk de Westersche Christenheid bedreigd wordt, dan menigt hij zich, met zijn woord, i. d. strijd en roept de natuurkrachten v. het Noorden op, roept Karel Martel wakker om den stroom nu te keeren. Dat D. C. als onmiddellijk tegenwoordig was, ligt ook in de rhetorische vraag met haar antwoord in 128—130 (voor de constructie vgl. de Aant. bij *Inleiding tot de Hymne Voorzienigheid*); ook *dezen* 135 moet in dien zin opgevat; en prachtig komt het uit in 141—143. Bewonderenswaardig is in die regels de rassche voortgang v. d. Islam veraanschouwt: let op het parallelisme in 141: van Afrika gaat het in éénen door naar Europa en daar is het: „ik kwam, ik zug, ik overwon”: *Calpes rotsen zijn beklommen en — overhèèrd ligt Spanje, dièp ook daar etc. vernèèrd!*: het effect zit in dat vooròpkomen van *overheerd* en in het sluiten v. d. zin met *verneerd*, dat evenwel, zoo goed als *overheerd*, zijn volle kracht krijgt door 't vooroptreden van *dièp*; in *ligt* voelen we hier de eigenlijke beteekenis nog. Voor de woordorde v. *overheerd* — *Spanje*, *de Christennaam-verneerd* vgl. de aant. bij 54—56: door zulk een omzetting juist komt het eene en het andere scherp uit. Eindelijk moet gelet op het isoleeren van *wàg* (met accent, en pauze: *niet* als in proza dòòrlezen) 123; *Tè lang te rùg gezet* (accent op *Te* en *rug*) 130; *Maar vorm werd 144*; met *overheerd* tegelijk ook *Ligt Spanje* (daardòòr juist ontwaakt in *Ligt* de eigenlijke beteekenis); *Te rug* 149. Ook dit isoleeren

v. 't hoofdwoord kenmerkt D. C.; daar lette men altijd op; vgl. de Aant. bij 60. Hoofdaccenten komen nog op: *Buig*, *waag*, *al*; *zink*, *Onredbaar*; *Koran*, (eenige nadruk op *aan*-, niet *aanvaard*; pauze achter *gezet*), *afgoon*, *God*, *moest*, *leven*, *vorm*; 't overige regelt zich van zelf. *Neig*, *hoofd*, *boek*-, *paleizen*, *al* (korte pauze); *laat varen*; *slag*-, *heel*, *Europe*, *mede*; *eb*; *neen*, *nog*, *wast*; *op*, *Noordenwind*, *drijf*, *rug*; *rijs*, *rijs*, *beschermen*, *verplet*, *kruis*, *ontzet*. — 125: Jeruzalem, de stad v. D. C.'s heimwee: dit moet gevoeld worden in den toon; de zelfde bij 't woord *verwijlende* nadruk op *Stad* en *David's*. — *Gesteente* = steenmassa's. — *St. Os.* is hier de naam: Omar, de tweede der Kaliefen ($\pm$ 640) stichtte een heerlijke moskee op de plaats waar in Jeruzalems *bloeitijd* David en Salomo den later verwoesten *Tempel* hadden gebouwd; die Omar-Moskee staat er nog. — 126 127: Damascus werd onder Omar reeds Mohammedaansch en was honderd jaar lang Residentie der Kaliefen; het was een uitgangspunt v. nieuwe veroveringen. Ook zinspeelt de dichter er op, dat D. in de middeleeuwen de groote fabriekstad der Turksche *wapens* is geweest (men denke aan: „Damascener klingen” „damasceeren”). Tot die Oosterchristenheid (de z. g. Grieksche kerk) behoorden, behalve *Syrië* en *Palestina*, ook *Egypte*, *Klein-Azië* en het *Balkan-Schiereiland* en meer. In die Gr. kerk nu is de beeldendienst (vs. 128, 132) al vòòr de 4^e eeuw ontstaan (verschillende sekten kenden dat al in de 2^e; — in de 8e en 9e kreeg men er d. bekenden Beeldenstrijd: zie elk geschiedenis-handboek). D. C., den Israëliet en Protestant, is wel niets onheiliger. Ook had men i. d. Oostersche Christenheid allerlei zonderlinge Seeten en Ketterijen (128, 129). — *Onredbaar* (127) in verband met h. vlak voorafgegaane = dààr Gij toch niet te redden zijt. *Halve waarheid*: vgl. Aant. bij 19; *Uw afgoon*: uw beelden. Mooi zijn 130—134 en 124—130 in vers 130 tegenòver elkaar gezet in hun hoofdwoorden: (*Het Bijbelwoord*) — *te rug gezet*: *Aanvaard den Koran!* In zulk zinnbouwen is D. C. een meester; daar lette men op. De zin v. 130—134 is: Met uw Christendom is het nu gedaan: Gij wordt Mohammedanen: dat is uw onafwendbaar noodlot. — In 130—131 blijkt dat de *d* in *thands* vroeger geen uitspraak, maar spelling was; maar elders laat D. C. die oude uitspraak met *d* weer in 't rijm terugkomen. Vgl. *God met Ons*, vers 26—28. Voor de woordorde in *waar Christendom* — — *geen zijn* vgl. aant. bij 142—143 hiervoor. — 134—138 *Egypte*: van 123—138 is D. C. met die ineensstortende Oosterchristenheid bezig. — De „Hyksos” die $\pm$ 2000 Egypte overheerd moeten hebben, waren ook een

Nomadenvolk — Onder denzelfden Kalief Omar werd Alexandrië in 641 veroverd; naar oude (in onzen tijd v. onwaarde gebleken) verhalen, zouden de kostbare Alexandrijnsche Bibliotheken (onder de Ptolomaeën was A. het middelpunt der Grieksche wetenschap geworden!) daarbij vernietigd zijn. De beroemdste der Bibliotheken had men i. b. Museum (de aan 't Koninklijk paleis verbonden *Muzentempel*) en het Serapaeum (tempel v. Serapis): dat zijn die *paleizen*. *Tresoor* is schat en schatkamer. — 138—141. *Numidiërs*: een in de Oudheid vermaard *krijgshaftig* (daarom *laat varen* etc.) volk, ongeveer waar nu Algerije is. — Carthagers en Vandalen, die beide om dezen tijd ($\pm$ 700) hun rol lang hadden uitgespeeld, waren ook geen *onderscheiden* volken meer; de Germaansche Vandalen hadden zich in andere Noord-Afrik. stammen opgelost: van daar dat *of*. — 141—145. Calpe, ook Gibel-al-Tarik, is Gibraltar, waar de Arabieren in 711 uit Afrika landden om Spanje binnen te stroomen, dat toen een West-Gotisch Christen-rijk was. — D. C. is, blijkens „*eb*” en „*vloed*”, in de voorstelling die zich v. hem heeft meester gemaakt, gebleven: vgl. 106—116; het is niet maar een beeldspraakje geweest om het nu eens mooi te maken, maar hij *ziet* die Arabieren in hun veroveringen als een stormvloed voor zijn *doogen*. Voor den vorm *eb* (naast *ebbe*) komt bij D. C. meermalen *den*. — 146—151. De zin v. 146—147 is: *Gieren* gaan op breeden vleugelslag daarover: zòò ook de Arabieren, die *als gieren* zijn; geën klemtoon op *gieren*. In 732 en 736 werden groote Arabieren-legers aan deze zijde der Pyreneeën door Karel Martèl (d. i. Hamer) vernietigd en teruggedreven: dat was het *Tot hiertoe en niet verder*. — Niet minder mooi als 't beeld der hagelsteenen (120), is hier dat echt-Ooster-sche der *sprinkhaanzwermer*, en dit beeld is het dat den dichter tot dat oproepen v. d. *Noordenwind* brèngt. — Met *kruis*, heel in 't *algemeen* zonder lidw., vgl. *vaanzin* 108 (als eigenaam).

152—200. *Der krijgren klingen*: de meervoudsvorm met *-en* is, als minder algemeen en dus ongemeener, dichterlijk; vooral past hij in D. C.'s breed Episch rythme; dichterlijk (als overblijfsel uit onder taal; dus wederom ongemeen) is ook 't vooropgaan v. d. genitief: merk op dat de dichters ook niet zeggen b. v. *der krijggers klingen*: 't èene hoòrt bij 't andere. Ook op dit soort dingen moet men acht geven. — 154. Versta: „Wie heeft der krijgren klingen geleerd, v. uit hun vesten de aarde te dwingen”; *de aarde* is bepal. bij *dwingen*. — 159: Als *gebieder*, als *machthebbende* èn: *uit het niet*: een mysterie! — 161: Dichter i. d. hoogen zin waarin D. C.

het woord neemt: Godstolk en Profeet. *Waarheid* in 163 is de waarheid v. onze dagelijksche ervaring en het gewone *weten* de „kennis”, niet de hoogere Waarheid. — 166. *Issa* is Jezus, bij de Mohammedanen als een groot profeet geëerd. In 't *geweten*: d. i. hij gevoelt voor Issa een eerbied dien hij niet zou kunnen onderdrukken: die uit een innig besef voortkomt. — 172: Vgl. *Joh. XIV*, 16: voor dien door Christus toegezegden Trooster (d. i. Raadsman, Bijstand) hield men Mohammed. 't Grieksche woord dat *Joh. XIV* voor „Trooster” staat, luidt *Parakleet*. *Lasterlijk* = Godsl. — 173: *de woen*: naar 't voorschrift onzer „Grammatica” is het in een geval als dit *de uwe*. — 174—176: Vgl. 19, 131. *Logen* is bij D. C. steeds manlijk. *Dweepend zingevlei*: vgl. 108; de hoogste zinnelijke genietingen waren den geloovigen in 't Paradijs voorgespiegeld. De constructie m. d. Infinitief in deze regels is gewoon in de spreektaal: „Z'n bedoeling was om mij van de baan te krijgen en nemen dan zelf de kans waar”; „hij zou een paar honderd gulden probeeren over te houden en zien dan naar Indië te komen”. — 177: Het zelfst. bezitt. vnw. *uwe* (*mijne*, *zijne* etc.) komt in de oudere taal genoeg voor (zie o. a. v. Helten, *Vondels Taal* I, 123), ook i. d. Statenbijbel („Want alles is uwe”, „mijne is de wrake”). Daarnaast een meer bekende vorm zonder *e*: „dat boek is mijn”, „al 't vee is uw” (Vondel). Vgl. D. C. *Kompl. W.* 463: *Orleans*, Coupl. III. — 180—182: „(uwe niet alleen was) de kracht”. In de constructie v. 174—175 (die we ons in ons schrijven als m. d. spreektaal in overeenstemming moeten aanwennen) zou het luiden: „van èene zondedrift te breken en koesteren en kweeken de anderen”. — Die èene zondedrift is de onmatigheid (men denke ook aan 't wijuverbod); onder die andere telt D. C. voorzeker den wellust: Moh. behield de polygamie. — 183: Mohammed was uit den stam *Koreisch*. — 186: Tegenover sommige taalpedanten moet nog altijd opgemerkt dat *lichterlaaie* (ook *lichtelaaie*), hoezeer 't oorspronkelijk was: *in lichter laaie* (waarin *laaie* substantief = „vlam” en *lichter* datief na *in*), nu ook adjectief is geworden: „een lichtelaaie vlam”, „de lichtelaaie vlammen”, „in lichtelaaie vlam”. — „*Vermogend zijn*” = kunnen, vermogen. — 187—190: *nog niet gebluscht*: want de gewelddadige verbreiding v. d. Islam is en blijft een heilige plicht. — Die *Zon* is de „Zon der Gerechtigheid”, Christus, van wien in 't Paradijs reeds is geprofeteerd en die sinds de hoop en de kracht der Geloovigen geweest is (vgl. *Gen.* III, 14—15). En die Zon stijgt hooger en hooger in zijne heerlijkheid, tot i. zijn vollen dag alle nacht zal verzwon-

den en de machten der duisternis gezwicht zullen zijn. *Nacht*: is de toestand; fakkelglans (185: de oorlog;) en dwaallicht (valsche licht) en lichtflikkering (onzeker licht) is *het licht in dien nacht*. De Zon = Christus: daarom hier mannelijk 190. — 193: *Klaar* d. i. helder en vroolijk als de feestbazuin: het *Evangeliewoord* (= Blijde boodschap!) is als het bazuingschal dat de Hooge dagen der Israëlieten aankondigde. — 195: (vergewissen) *van*. — 197—198: zal wel op Rome zinspelen. — 199: Maar (*dat*), enkel —. *Enkel waarheid etc.* is bijstelling bij *koninkrijk*. — 200: *vastigheid*: concreet. Christus lijden, is de zin, is de *waarborg*, dat dat Koninkrijk komen zal.

VI: 201—237. Zal dit gedeelte tot zijn recht komen, en 't is met het voorafgaande over Mohammed evenzoo, dan dient men eigenlijk iets v. die Arabische Beschaving te weten, daar eenige voorstelling v. te bezitten. Daartoe is aan te bevelen Carrière, *Die Kunst im Zusammenhang der Culturentwicklung*, III, 1, *Das Christliche Alterthum und der Islam in Dichtung, Kunst und Wissenschaft*, 133—246. Wij blijven ons ook hier tot korte toelichting bepalen van 'tgeen D. C. aanroert. — Dat woord zie *Gen.* XVI, 10, XXI, 13, 18, XVII, 20. — 204: de eerste en de tweede helft v. d. vers zijn niet op gelijke wijs geconstrueerd en 'tverschil is met de komma achter *oordeel* (geèn achter *heerlijkheên*!) aangeduid. *Heerlijkheên beloofd-voor-de-aarde-of-de-eeuwigheid* is èèn begrip; *beloofd* met zijn bepalingen staat als achtergeplaatst adjectief, iets dat wel een enkelen keer meer bij Hollandse auteurs voorkomt, steeds met een *deelwoord*: het zuiver-werkwoordelijke is dan bij die auteurs levendig geweest: het zijn een soort „samengetrokken” zinnen; zoo is het hier weer te geven met: „'t zij dat heerlijkheên door Hem beloofd zijn geworden” en de zin is *niet: heerlijkheên, die etc.* (maar wèl: *oordeel, dat etc.*). *Oordeel*: zonder lidwoord heel in 't algemeen; *tergen*: uitlokken. — 205—209: *neêrgelegd*: als een *zegen*. *Jacob en Edom* (of *Ezau*): zij verhouden zich ongeveer als Izak en Ismaël: beide zonen v. Isak, maar de een, als de *uitverkorene*, stamvader v. Gods volk, de Israëlieten, de andere v. de Heidensche Elomieten: zij staan hier als vertegenwoordigers v. Uitverkorenen en Heidenen. *Het zij*: d. w. z. God vervult zijn beloften zonder aanzien des persoons: dit nu blijkt op 'tschitterendst in de nakomelingen v. Hagar: het logisch verband verkrijgen we ook met d. vraagzin: „Was niet, o Hagar, aan uw zonen etc. en zijn niet honderd tronen hun ten buit geleverd? Maar wèlk een kracht in de zinsverbinding van D. C.: let op de komma achter *koningskroonen* (geèn stemdaling-en-pauze); klemtoon op *wen-*

telden; op *honderd*. En al wat dan volgt is het bewijs v. dat *Het zij*. Voor de tegenstelling v. *honderd tronen*, in al die heerlijkheid en kinderen der woestijn, zie 153—158. — 210—213: In deze en de volgende verzen wordt de heerlijkheid der Arabische bouwkunst bezongen. Met die lustspelouken bedoelt de dichter de zoogenaamde „Stalactietgewelven”, waarvan men overal waar spraak is v. de Moorsche Architectuur gewag vindt gemaakt. Voorts denke m. a. d. zin der A. voor kleuren en voor die figuren, die men nog arabesken noemt. — 214—217: te Granada is nog het beroemde Alhambra. — *Zij* in 216 is de Geschiedenis: als de Geschiedenis daarvan begint, klinkt het als een verdichte fabel. — *Morgenluchten* (vgl. „Morgenland” = het Oosten) aamt: het is alsof de geest v. het Oosten daar om ons is. — De verbogen vorm *ingestorte* bij een onz. subst. zonder bepalend woord is ongewoon. — 218—221: De A. zijn in verschillende wetenschappen groot geweest en hebben geen geringen invloed op hun ontwikkeling geoeffend. — Die *schepingen* zijn de *paleizen* der tirannen; *roede* is hier = scepter, maar staat tevens in dien anderen zin, daarom *ijzeren*. — *andre Muselmannen* = andere *Kaliefen*, waarvan er in ’t vervolg nog genoemd worden. — Lees in 220: een scepter die „’t Recht ter eer, de Wetenschap ter gunst” gevoerd werd. — 222—227: Harun al Raschid, de tijdgenoot v. Charlemagne, Karel den Grooten, als deze een groot bevorderaar v. d. Kunsten des Vredes; Bagdad, lang de hoofdstad v. h. Oostersch kalifaat, had onder hem haar hoogsten bloei. — *Abderahman II*, even later, de man, onder wien het kalifaat van Cordua (dat geheel Spanje bijna omvatte) met Bagdad in beschaving wedijverde. — 227: Wetenschappen waar de Europeesche volken zich sinds eeuwen al niet meer om bekommerd hadden.

228—235: *Averroes*: de grootste der Arabische Wijsgeeren († 1198), een uitstekend kenner v. Aristoteles en als zoodanig vooral, maar ook door eigen filosofie, v. grooten invloed op het Christelijk Europa der Middeleeuwen; ook vermaard *medicus*. De *Alchemie* is het begin v. d. chemie of scheikunde geweest. ’t Was de kunst om onedele metalen in edele te veranderen; het middel daartoe, dat men eeuwen lang gezocht heeft, heette „Steen der Wijzen”, ook wel het „Levens elixer”, omdat het tevens, als medicament voor alle kwalen en ziekten, ’s menschen leven zou verlengen. Ze was, in Egypte wel begonnen, vooral door Arabische geleerden in de middeleeuwen een heele wetenschap geworden: en van d. A. nam het overige Westelijk Europa haar, met d. naam op den koop toe, alweer over. Ook in *wis- en sterrekunde* en nog vele andere weten-

schappen werden zij de voorgangers en meesters v. d. Westelingen. — *Andalusie*: dat gedeelte van Spanje dat ook het voornaamste van 't oude kalifaat uitmaakte; het bevat Spanjes schoonste streken. — Een dichterlijk volk zijn de A., en dat inderdaad van ouds, zooals hun poëzie dat getuigt. Hier in 233 is Spanje, Cordua met name; de *Arabier* in 234 Abderahman; *herschappen etc.* is bepaling bij *des Arabiers*. — *Griek* als eigenaam zonder lidw. 235—237: In D. C.'s tijd heerschte (is 't nu anders?) nog algemeen het idee dat de middeleeuwen een tijd v. duisternis waren geweest. — Tot een mooi beeld is hier die Mohammedaansche Halvemaan geworden. Die wacht v. sterren die den troon der kaliefen omgeven, zijn die talenten en genieën die zij om zich verzamelden.

VII: 238—288. Zooals Sara niet altijd zou achterstaan bij Hagar (immers i. haar onderdom nog baarde ze Isak, wiens naam *Vreugdverwekker* beteekent), zoo zou ook de Christenheid eenmaal over den Islam zegevieren: vs. 238—247. *In geslachten* = geslachten lang. Voor 243 zie *Gen. XXI*, 1—7. D. C. schildert nu, 251—264, de latere middeleeuwen als een begin v. ontwaken. In de kruistochten werpt het Westen zich op het Oosten, om den Islam het graf v. Christus en Palestina te bestrijden. Hoogst karakteristiek voor den Protestantschen D. C. is hier zijn oordeel. Wat zou het *Katholicisme*, dat *Bijge-loof* (260) van doode vormen vermoogd hebben? Den Levenden Christus kenden zij niet, hadden zij niet, zij gingen twisten over zijn *graf* (vgl. m. 261 *Lucas XXIV*, 1—7!) en waanden dien Islam te zullen meester worden, dien alleen Gods zuivere Waarheid kon nederwerpen. Zij faalden, die negen tochten, als eigenwillig menschenwerk. Met een enkel woord slechts (252) gewaagt D. C. van hun *beteekenis* ten opzichte juist v. d. morgen die dan eindelijk in 't herleven der taalkennis en de uitvinding der boekdrukkunst aanbreekt (265—267) en den dag der Hervorming die er op volgt (268—269). Hoezeer hij een schemering erkent (248—252), de Middeleeuwen, in hun geheel, zijn en blijven hem nacht. Doch de Hervorming kwam, Gods zuivere Waarheid openbaarde zich, en „Uw tijden gaan terug, Mohammed! Een teering schijnt uw krachten te ondermijnen” (270—274). Zoo wil de dichter dan, dat het teruggaan van d. Islam i. d. Nieuwen Tijd als het wijken van Hagar voor Sara, van Ismaël voor Izak is: het wijken v. Mohammed voor Christus. Wel is nog Constantinopel, en met zijn hoofdstad heel het Grieksche Rijk (Byzantium), in 1453 in de macht der Muzelmannen gevallen, wel dringen ze in 1529 en 1683 nog tot Weenen ~~400~~ door, maar in de Negen-

tiende Eeuw, terwijl zich de teekenen dat het Einde der Geschiedenis, de Toekomst v. Christus nadert, vermenigvuldigen, is het snel ondergaan der Halve Maan voor de geheele wereld zichtbaar geworden. — 254: Te Clermont, op de kerkvergadering, gaf Paus Urbanus II den stoot t. d. eersten kruistocht in 1096. „God wil het!” was daar de algemeene kreet geweest, die belofte en leus v. d. kruisvaarders werd. — 256. Die bondgenoot is de Keizer v. 't Byzantijnsche Rijk, Alexius I Comnenus, op wiens bede om hulp Paus Urbanus de Westersche Christenheid daar te Clermont t. d. kruistocht bewoog. Maar toen hij zijn hoofdstad Konstantinopel van de kruisvaarders overstroomd zag (de eerste kruistocht telde 600,000 deelnemers!) en de rust v. zijn landen bedreigd, ontsloeg hij zich zoo spoedig mogelijk v. hen. — 264: *u* is 3^e nv. — 266: *mogendheên* (v. *mogend*, Tegenw. Deelw. v. *mogen* = kunnen, machtig zijn; vgl. *vermogend* v. *vermogen*): Hebreuwsch meervoud v. *mogendheid* = „macht”, meer concreet genomen als de uitwerkselen, de *beschikkingen* der Goddelijke Almacht. — 267: *Der talen sleutel* is „appositioneele genitief”: *sleutel* = *talen*; de nieuwe kennis v. Grieksch, Hebr. en Lat. (Renaissance en Humanismus!) wordt de sleutel tot het recht verstand der H. Schrift. Men late zich niet verleiden onwillekeurig *Drukkunst* als appositie bij *Der talen sleutel* te nemen: *weér*-is: *weergevonden*. — 268: Op 't laatst der XVe en in 't begin der XVIe eeuw ging men aan de studie v. d. *grondteksten* des Bijbels, die toen in druk verschenen; merk op dat terwijl 268 op de eerste, zoo 269 op de tweede helft slaat v. vers 267, en 270 (let op *te gelijk*) een climax op 269 is: tegenòver dit uitbreiden komt nu dat *Uw tijden gaan te rûg*. — 273—274: Metterdaad is het Mohammedanisme gedurende de latere Middeleeuwen niet alleen, maar ook tot ver in de Nieuwere tijden een schrik voor Europa geweest. — 275—277: *Sints eeuen* lag het Grieksche Rijk, uitwendig voortdurend bestookt, ook in geestelijk en zedelijk verval; daarom gebruikt D. C. ook *in d'arm vallen*, als was het eigen schuld; in Spanje was 't al èeuwen *vòòr* de Hervorming met de macht der Arabieren gedaan; in 1492 viel hun laatste koninkrijk, Granada. — 277—278: als 275 een toegevende zin, waarbij 279—281 hoofdzin. — 281—288: In de voorafgegane verzen is nog gèèn feit genoemd, waaruit het blijkt dat met de Hervorming de Islam gaat wijken. Thans wijst de dichter op zijn zichtbaar verval in de XIXe eeuw; de vraag is echter of dit nu met de Hervorming in verband staat; dat het Mohammedanisme zich blijft uitbreiden in 't Oosten en in Afrika, komt niet in aanmerking,

daar Euròpa voor D. C. het terrein is waar alles beslist zal worden. — Van 1821—1828 vocht Griekenland zich vrij v. d. Mohammed. Turken; Engeland, Frankrijk en Rusland hadden zich daarin gemengd, en in 1827 werd de Turksch-Egyptische vloot door die der Mogendheden bij Navarino vernietigd. Onder-tusschen zag men Turkije meer en meer onder den invloed der Westersche zeden komen. D. C. verwijst hier zelf naar een artikel v. zijn boezemvriend W. de Clercq in zijn D. C.'s en H. J. Koenens Tijdschrift *Nederlandsche Stemmen* III (1835) 118—120: *Het Oosten*. We lezen daar o. a. tot bevestiging v. d. stelling dat „het Turksche rijk — — zijnen ondergang met rasse schreden nadert”: „De beheerscher zelve boezemt geen vertrouwen meer in. Het zwaard van Mahomed ontviel zijn heup, om voor altoos i. d. Bosphorus te verzinken. (D. C. teekent aan: „een voorval, onder de regeering des vaders [Mahmud II] v. d. tegenwoordigen Sultan, bij de Turken voor een zeer treurig voorteken gehouden”). Hij drinkt wijn m. de Franken [d. z. de Westerlingen in 't algemeen] en verlustigt zich in hunne maaltijden [men bedenke dat wijn de Mohammedanen verboden is, en evenzeer alle intieme gemeenschap m. de ongeloovigen]. Hij heeft den Oosterschen tulband zijner krijgslieden afgeschaft, en hun den Europeschen krijgskrok opgedrongen. Het is alsof men ten tweeden male in de geschiedenis Rome aanschouwt, hetwelk ook, naarmate haar val naderde, de zeden en wapenen overnam dier barbaarsche volken, welke het overblijfsel harer vroegere grootheid bedreigden.” D. C. herinnert (284) nog a. h. verschijnen v. de Fransche Opera te Konstantinopel; dit brak het verbod v. d. Koran alweer, volgens welken geen vrouwen ongesluierd in 't publiek gezien mogen worden. Als teeken v. verval beschouwt D. C. eindelijk de afschaffing v. h. Janitsarencorps. Dit maakte van ouds de kern uit v. 't Turksche leger, maar was allengs een voor de rust gevaarlijke macht i. d. staat geworden; Mahmud II maakte een einde a. zijn bestaan; 15000 werden er omgebracht, 20000 verbannen. — 279: Om de 50 jaar hebben de Israëlieten en de Katholieken een Jubeljaar. Daar twee geen reeks vormt, is *reeks* hier minder juist. — 281—282: *zijn* i. d. laatste helft v. 282 slaat op *Mahomet* in 281, waaruit volgt dat D. C. terwijl hij gewaagt v. h. zwaard dat dien Mahomed II ontviel, aan dien anderen Mahmud, aan Mohammed den Profeet zelven denkt: 't is het zwaard v. h. Islamisme-zelf dat daar zonk.

VIII: 289—325. Hoofdgedachte: Maar toch is Ismaël niet verworpen: Ismaël, als Isak, zal den Verlosser vinden: Christus?

Toekomst nadert! — *Hij* in 290 is de *Aartsvader* (292); *als* = „toen”, vgl. *Gen.* XVII, 18. — 297: Ismaël zal den Messias erkennen, die is voortgekomen uit Isak zijn broeder (vgl. *Matth.* I): niet langer Mohammed maar Christus zal hem Allahs Profeet zijn. — 297—301: In 't komen v. d. koningin v. Scheba (*Saba*, *Sabaea*: in Zuid-Arabië) tot Salomo (1 *Kon.* X, 1—10) ziet de dichter een eerste toenadering v. Ismaels geslacht (Salomo stamt weer v. Isak: zie *Matth.* I); voor het verhaal der Wijzen uit het Oosten zie *Matth.* I, 1—12; *hooger*: nl. hooger dan Salomo, onder wien Israël een tijd van vrede had — 302—307: Voor deze verzen zie *Jesaja* LX, waar heerlijk de dag wordt geschilderd, dat alle Heidenen tot *Sions Stad* d. i. Jeruzalem en zijn tempel komen zullen. *Kedar*, *Nebújoth*, *Midian* en *Hefa* zijn stamvaders v. Oud-Testamentische Heidensche volken, de beide eerste zonen v. Ismaël; die worden in O. T. beeldspraak *kemelen* genoemd, omdat de kameel de Israëlieten onrein was, en *rammen* als weerstreveren. — In 310—311 is *wiens* op te vatten als vragend vnw. en krijgt den klemtoon. Er is een medische onderstelling dat inderdaad Jezus hart gebroken was (zie het geschriftje: *De natuurlijke oorzaak v. 's Heeren dood* door?). — Vgl. *Johann.* XIX, 34, waar die krijgsknecht natuurlijk een Romein is; Jezus werd v. wege den Romeinschen Landvoogd gekruisigd. — 314: *d'eerstgeboren*: i. d. onverbogen vorm, wat we meer bij dichters zien; in onze gewone taal krijgt het een *e*, behalve enkele oude vormen als *de gek*, *de zot*, *een groot*, *de vrek*, *het goed*. — Israël, is de zin, is en blijft onder alle volken het Uitverkorene, het is als de Eerstgeborene onder de zonen v. een huisgezin. — 314: *wen* knoopt weer aan bij 309. — 320: die *lof* is begrepen in 320—325.

IX: 326—336. Dit sluit weer aan bij de laatste verzen v. I; vgl. die. De dichter ziet de verstootene weer voor zich. Zij zal wederkeeren. Voor den slotregel vgl. *Gen.* XVI, 13.